

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA DĚJIN UMĚNÍ

KOSTEL SV. VALENTINA V PŘÍBOŘE

bakalářská práce

ANEŽKA FOLTOVÁ

Vedoucí práce: prof. PhDr. Rostislav Švácha, CSc.

Olomouc 2016

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Kostel svatého Valentina v Příboře“ vypracovala samostatně s použitím odborné literatury a pramenů, uvedených v seznamu, který tvoří přílohu této práce.

V Olomouci dne 22. června 2016

.....

Anežka Foltová

Rozsah práce: 84 475 znaků

Poděkování

Ráda bych poděkovala prof. PhDr. Rostislavu Šváchovi, CSc. za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích. Mé poděkování patří též panu faráři Jindřichu Švorčíkovi a panu faráři Pavlu Křížovi za laskavou pomoc s obrazovou přílohou.

Obsah

I. Úvod.....	1
II. Přehled dosavadní literatury.....	3
III. Barokní Morava	5
III. I. Situace po vestfálském míru.....	5
III. II. Moravská architektura v 18. století.....	6
IV. Město Příbor v průběhu 17. a 18. století	8
V. Kostel sv. Valentina	10
V. I. Stavební historie	10
V. II. Popis	16
V. II. I. Popis exteriéru	16
V. II. II. Popis interiéru	18
V. III. Autorství	20
V. III. I. Možné autorství Heliodora Knura.....	20
V. III. II. Souvislost s poutní bazilikou ve Frýdku	22
V. III. III. Závěr	25
VI. Typ haly se vtaženými přízdnými pilíři v Moravské architektuře.....	27
VI. I. Kostel sv. Michala v Mnichově.....	28
VI. II. Kostel paulánů ve Vranově u Brna	29
VI. III. Kostel Povýšení sv. Kříže v Židlochovicích	30
VI. III. Haly se vtaženými pilíři mimo oblast jižní Moravy	30
VII. Piaristé, jejich vztah k architektuře a srovnání příborského kostela s vybranými stavbami	35
VII. I. Piaristický řád.....	35
VII. II. Piaristická architektura v českých zemích	36
VII. II. I. Mikulov.....	38
VII. II. II. Strážnice a další piaristické koleje.....	39
VII. II. III. Příbor.....	40
VIII. Závěr	42
IX. Seznam literatury.....	43
X. Seznam pramenů.....	46
XI. Seznam vyobrazení	48
XII. Obrazová příloha	51
XIII. Anotace.....	67

I. Úvod

Předkládaná bakalářská práce si klade za cíl monograficky zpracovat historii a architekturu kostela svatého Valentina při piaristickém klášteře v Příboře. Pokouší se jej zasadit do širšího okruhu moravských staveb, především hal se vtaženými pilíři, a najít vazby na další piaristické kostely na Moravě. Hledá společné znaky v rámci piaristických požadavků na sakrální stavbu.

Příborský chrám se řadí mezi početnou skupinu kostelů, vzniklých v 18. století v rámci závěrečné fáze pobělohorské vlny rekatolizace. V období 17. a 18. století vyrůstá na celém našem území obrovské množství sakrálních staveb různé umělecké kvality. Na Čechy s jejich radikálně barokní skupinou se badatelé zaměřili už v době, kdy se na počátku 20. století změnil obecný pohled českých historiků umění na barok jako takový. Moravská architektura, čerpající podněty z Čech, Rakouska, Itálie a Slezska, operuje s širokou stylovou škálou.

První kapitola se snaží postihnout dosavadní stav bádání. Bohužel velké množství informací není zpracováno, což znesnadňuje badatelskou práci. Přestože se dochovalo množství staveb, historici architektury mívají tendence soustřeďovat svou pozornost na dynamické nebo zvláště významné stavby, na práce známých architektů nebo typologicky význačné budovy. Důvodem menšího zájmu by mohla být četnost a repetitivnost staveb. Mnohé venkovské kostelíky se navzájem podobají, jejich architektonické kvality se však mohou značně lišit. Mezi stavbami se stále vyskytují takové, na které se odborný zájem zatím nesoustředil, nebo je vůbec neobjevil.

Ve své druhé kapitole práce přibližuje kulturně-historický kontext období výstavby kostela svatého Valentina v Příboře v rámci Moravy, nastiňuje dobu předcházející třicetileté válce, období válečného stavu, ale i důsledky podepsání mírových smluv na sledovanou oblast.

Neméně důležitou součástí práce je bezpochyby stručné seznámení s historií města Příbora. Zde se čtenář může dozvědět podstatné informace o situaci předcházející výstavbě kostela sv. Valentina anebo o zdejším působení architekta Giovanniho Pietra Tencally.

Pátá, nejdůležitější kapitola práce, se zaměřuje pouze na kostel sv. Valentina, a řeší jej hned v několika rovinách. Nejprve uvádí čtenáře do problematiky podrobnou historií výstavby kostela sv. Valentina, na niž navazuje základním popisem exteriéru a interiéru, včetně popisu některých prvků vnitřního vybavení.

Dále se tato práce zabývá do hloubky autorstvím stavby a navrhuje jména několika architektů, kteří se mohli podílet na návrzích tohoto piaristického chrámu. Současně zasazuje kostel do širších architektonických souvislostí a hledá jeho možné vzory.

Šestá kapitola se věnuje problematice stavebního typu haly se vtaženými přízdními pilíři, rozšiřujícího se v průběhu 17. a 18. století nebývalým tempem po celém našem území.

Poslední kapitola pojednává o moravských piaristických chrámech a zasazuje příborský kostel do jejich kontextu.

II. Přehled dosavadní literatury

Historickému městu Příbor a jeho památkám se dosud věnovala celá řada badatelů. Mezi prvními zmiňme Ferdinanda Pokorného, z jehož *Vlastivědy moravské*¹ čerpala převážná většina následně vyšlých publikací, věnujících se stavební historii města. Ty však nejsou rozsahem informací pro tuto práci podstatné. Období od založení města do roku 1650 podrobněji zmapoval až Michal Mocek,² na něj pak částečně navázal Jan O. Eliáš ve *Stavebně historickém průzkumu městské památkové rezervace* pro městský úřad v roce 1993. Odborné sympozium 300 let piaristického gymnázia v Příboře, konané v roce 1994, přitáhlo pozornost badatelů a přednesené příspěvky poskytují přehled výsledků recentního bádání svázaného s působením příborských piaristů.

Historici architektury se až na výjimky zabývali budovami piaristické koleje, která jako dílo Giovanniho Pietra Tencally zaujímá významné místo v kontextu moravské barokní architektury, a kostelu se věnovali spíše okrajově. Zřejmě jedinou výjimkou je nepřilíh rozsáhlý článek Antonína Jirky z roku 1969, který se krátce věnuje i stylové analýze a autorství kostela svatého Valentina,³ případně z něj vycházející příspěvek Libuše Dědkové a Antonína Grůzy dotýkající se otázky autorství v závislosti na starších příspěvcích jiných badatelů. Přesto se stať zabývá převážně stavební historií⁴ a doplňuje faktograficky ne zcela přesné výpisy z archiválií Bohuslava Jurošky z roku 1903.⁵ Ve svých dílech kostel častěji zmiňují badatelé zabývající se obecně problematikou působení piaristického řádu na našem území. Obvykle však ke kostelním stavbám nepřistupují s výraznou snahou srovnat je navzájem, ale jako k samostatným katalogovým položkám

¹ Ferdinand Pokorný, *Vlastivěda moravská, Příborský okres*, in: František Dvorský (ed.), *Vlastivěda moravská č. 43, II. Místopis, IV. Jičínský kraj, Příborský okres*, Brno 1917.

² Michal Mocek, *Příbor 1251-1650*, in: Karel Chobot (ed.), *Příbor 1251-1650, Zprávy, studie, informace*, Nový Jičín 1992, s. 7-101.

³ Antonín Jirka, *Piaristický kostel sv. Valentina v Příboře*, in: *Sborník umělecko-historického muzea v Kroměříži*, Kroměříž 1969, s. 121-129.

⁴ Libuše Dědková – Antonín Grůza, *Kostel sv. Valentina v Příboře*, in: Karel Chobot (ed.), *Piaristé v Příboře, Sborník příspěvků z odborného sympozia 300 let piaristického gymnázia v Příboře*, Nový Jičín 1995, s. 137-149.

⁵ Bohuslav Juroška, *Z dějin kostela sv. Valentina v Příboře, Příbor 1903* (nepublikovaný rukopis v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Juroška Bohuslav, P., 640, inv. č. 96, 1903, Příbor). – Bohuslav Juroška, *Letopisy kostela sv. Valentina, Příbor 1903* (nepublikovaný rukopis v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Juroška Bohuslav, P., 640, inv. č. 97, 1903, Příbor).

dokreslujícím historický vývoj jednotlivých komunit. Jako příklad zde můžeme uvést publikace Augustina Aloise Neumanna⁶ nebo kolektivu autorů Jana Bombera, Aleše Filipa a Metoděje Zemka.⁷

Typologii barokních staveb se ve svých pracích věnuje hned několik historiků umění, ať už Heinrich Gerhard Franz, Věra Naňková či Jan Wrabec. Pro zpracování tématu se jeví nepostradatelná badatelská činnost Jiřího Kroupy a práce studentů Rostislava Šváchy (například Pavla Kufy⁸ a Hany Myslivečkové⁹).

⁶ Augustin Alois Neumann, *Piaristé a český barok*, Přerov 1933.

⁷ Jan Bombera – Aleš Filip – Metoděj Zemek, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631-1950*, Prievidza 1992.

⁸ Pavel Kufa, *Kostel Navštívení Panny Marie ve Frýdku* (diplomní práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2008.

⁹ Hana Myslivečková, *Moravská sakrální architektura 1590-1650, Příspěvek ke stylovým otázkám longitudinální architektury* (diplomní práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2011.

III. Barokní Morava

Období baroka na Moravě a v Čechách, obecněji 17. a 18. století, se významně pojí s protireformačními tendencemi katolické církve plynoucími z tridentského koncilu (1545 až 1563). Sakrální architektura čerpá podněty z renesance, manýrismu a italského raného baroka, například z architektury kostela Il Gesù v Římě. Ve snaze zvýšit prestiž katolické církve se rozvíjejí nové stavební typy, hlavně halové kostely, ať už emporové či jednoduché. Často se setkáme s působením významných umělců z celé Evropy, převážně z Itálie a Rakouska.¹⁰

Po smrti Rudolfa II. se císařský dvůr stěhuje do Vídně, situace se mění i na Moravě. Z autonomního celku řízeného stavy, a později gubernátorem kardinálem Františkem z Ditrichštejna, se stává území bez jasného rezidenčního centra. Tradiční postavení Olomouce oslabuje zřízení královského tribunálu v Brně roku 1636 i blízkost Vídně. Protireformace vedená z Olomouce tamními biskupy svádí boj s příznivci různých reformačních proudů a konfesí.¹¹

III. I. Situace po vestfálském míru

Třicetiletá válka, spojená se švédskou okupací severní a východní části Moravy v letech 1642-50, měla v mnoha směrech ničivé následky. Snahy obnovit zdevastovanou zemi narážely na nejistou politickou situaci, války, hrozící nebezpečí ze strany Švédů, ale i Turků a Tatarů, kteří podnikali nájezdy přímo na jižní Moravu anebo nedalekou Vídeň. Vzniklo množství teritoriálních úřadů, které s pomocí státní byrokracie narušovaly tradiční správu na jednotlivých panstvích. Přesto zůstali nejmocnějšími představiteli markrabství vysocí světští a církevní aristokraté.¹² Morava se díky konfiskacím plynoucím ze stavovského povstání stala atraktivním cílem pro šlechtické rody z okolních zemí, které se významně angažovaly jako objednavatelé.

¹⁰ Věra Naňková, K typologii české sakrální architektury 17. století, *Umění XXXIV*, 1986, s. 138-143.

¹¹ Zdeněk Kudělka, Architektura 17. století, in: Jiří Dvorský (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění, II/1*, Praha 1989, s. 278-292.

¹² Josef Válka, Společnost a kultura baroka na Moravě, in: Ivo Krsek - Zdeněk Kudělka - Miloš Stehlík - Josef Válka, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 14-41.

Mimo bitevní pole se napětí mezi katolíky a protestanty projevilo i v oblasti kultury. Tam hrály jednu z nejdůležitějších rolí kláštery, zvláště ty, které soustřeďovaly svou pozornost na edukaci – to znamená hlavně jezuité a později piaristé. Vliv klášterů rostl kvůli taktice biskupství soustřeďovat protireformační tlak na mladé šlechtice a měšťany. Nedostatek vyhovujících kněží, kteří by se převzetím far ujali své role v rekatolizaci, měl za následek dosazování kleriků do pozic farářů. Jezuité na Moravě založili několik kolejí, aby měli své zastoupení ve všech krajských městech, nicméně jejich vliv byl částečně utlumen velkým množstvím jiných řeholí, hlavně kapucínů a piaristů.¹³

III. II. Moravská architektura v 18. století

Moravská architektura první poloviny 18. století se stále vázala na starší dílo Giovanniho Pietra Tencally. Většina zde působících architektů se držela akademismu, nesetkáme se zde s dynamicky tvarovanými stavbami podobnými dílům autora české radikálně barokní skupiny. Z klasického pojetí sakrálních staveb vybočilo jen málo případů, často jde o díla Johanna Lucase von Hildebrandt nebo Jana Blažeje Santiniho-Aichla. Ani tito vysoce kvalitní architekti se však guariniovskému proudu nepřiblížili. Většina staveb vznikala spíše v intencích architektury 17. století. S barokním tvaroslovím pracovali architekti v různých obměnách, českou radikálně barokní skupinou většinou neovlivněni.¹⁴

Výjimkou může být kostel Panny Marie Sněžné v Olomouci, ten ale pouze dokládá nepřipravenost moravské scény osvojit si principy radikálního baroka. Severní Morava se do styku s dynamizujícími formami dostávala častěji, hlavně prostřednictvím architektů ovlivněných dobovou produkcí v oblasti Slezska, kde architektura ve větší míře navazovala na radikální stavby v Čechách. Kostely vycházející z malostranského sv. Mikuláše, například jezuitský kostel v Lehnici (Legnica)¹⁵ a mnoho dalších, vyrostly v průběhu 18. století na mnoha místech

¹³ Viz Válka (pozn. 12).

¹⁴ Viz Kudělka (pozn. 11), s. 693-710.

¹⁵ Mojmír Horyna, Dientzenhoferovská architektura jako osobní styl a obecný slohový fenomén, in: Mateusz Kapustka – Jan Klípa – Andrzej Kozieł – Piotr Oszczanowski, Vít Vlhas (eds.), *Slezsko – perla v České koruně. Historie – Kultura – Umění*, Praha 2007, s. 255 – 287.

Slezska a nadlouho ovlivnily tvarosloví i typologii sakrálních staveb v širokém okolí. Za příklad může opět posloužit kostel Panny Marie Sněžné v Olomouci.¹⁶

K plnému osvojení radikálního tvarosloví Morava nikdy nepřistoupila. Stavby závěrečné fáze baroka sice často čerpají z bohatého fondu dynamických architektonických článků, nicméně nenavazují na principy tvorby radikálně barokního prostoru a i v užívání variací architektonického dekoru nakonec vítězí klasicizující proud. Klidné formy barokního klasicismu se na přelomu 18. a 19. století postupně přetvářejí v přísnější klasicistní styl.

¹⁶ Viz Pavel Kufa, (pozn. 8), s. 44.

IV. Město Příbor v průběhu 17. a 18. století

Historický Příbor vznikl ve třináctém století a do poloviny století šestnáctého se vyvíjel ve stínu nedalekých Hukvald. Až v průběhu 16., 17. a 18. století se díky zřízení děkanství a rozvoji soukenictví z tohoto města, které patřilo olomouckým biskupům, stalo největší a ekonomicky nejdůležitější sídlo širokého okolí.

Reformace ještě v polovině 16. století hukvaldské panství znatelně ovlivňovala, nicméně v Příboře nemáme, snad kromě přijímání podobojí, doloženy žádné projevy odporu vůči nastupující protireformační vlně. Už začátkem 17. století vlivem činnosti olomouckých biskupů reformace v lokalitě bez problémů zmizela a rychlým rozvojem Příbor brzy předehnal Hukvaldy i nedalekou Ostravu.^{17,18}

V první polovině 17. století si Příbor, na rozdíl od velké části hukvaldského panství, držel statut katolického města. Dramatické události se neblaze podepsaly na jeho podobě, opakované drancování, vypalování (roku 1621 Valachy, roku 1626 stejně jako města v okolí mansfeldskými vojsky) a následné přechody císařských vojsk narušily ekonomický růst a vyžádaly si velké stavební úpravy. Město se z těchto pohrom v rozkolísané válečné době vzpamatovávalo jen pomalu. Ještě v roce 1643 jej vypálili Švédové, kteří na obsazených moravských a slezských územích setrvali i dlouho po konci třicetileté války. Druhá polovina 17. století se nesla v duchu ekonomického a kulturního růstu města, obnovy zničených staveb a výstavby nových domů.¹⁹

Protireformační zásahy²⁰ se Příbora, známého svou věrností katolictví, téměř nedotkly. Navenek se město prezentovalo špitálem, čtyřmi kostelními budovami a dvěma náboženskými bratrstvy - bratrstvem Matky Boží při farním kostele a růžencovým bratrstvem při kostele sv. Kříže.

¹⁷ V roce 1615 se tzv. velkým privilegiem vymaňuje z vlivu Ostravy a nadále spadá pouze pod Olomouc. Roku 1617 si od olomouckého biskupství dokonce pronajímá hukvaldské panství na šest let.

¹⁸ Jiří Jurok, *Dějiny města Příbora*, Příbor 2002, s. 83-106.

¹⁹ Rudolf Žáček, Příborsko a Příbor v 17. a 18. století, in: Karel Chobot (ed.), *Piaristé v Příboře, Sborník příspěvků z odborného symposia 300 let piaristického gymnázia v Příboře*, Nový Jičín 1995, s. 13-29.

²⁰ Chápejme jako biskupské dekrety a podobně.

Kromě farního kostela Narození Panny Marie z doby založení města fungovaly další tři kostely vzniklé na přelomu 16. a 17. století. Tyto chrámy byly zasvěcené sv. Valentinovi, sv. Kříži a sv. Františku Serafinskému. Rozvoj nakonec završil olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejna-Kastelkornu založením piaristické koleje při kostele sv. Valentina v roce 1694. Pro tento účel nechal biskup mezi lety 1694 a 1700 zbudovat budovu koleje na půdoryse písmene L a zakázkou pověřil Giovanniho Pietra Tencallu.

Tento vynikající, v Kroměříži a Olomouci působící, architekt vytvořil dvoupatrovou budovu s téměř puristickou fasádou, významně se podepisující na vzhledu města. Opatřil ji rozlehlou zahradou rozkládající se mezi křídly, na jejíž estetickou funkci kladli piaristé zvláštní důraz.

Osmnácté století se v Příboře neslo hlavně v duchu rozporů mezi farním úřadem a piaristy, kteří se snažili získat povolení rozšířit nebo nahradit starý kostel. Výsledkem vleklých jednání, přerušovaných vpádem pruských vojsk do Slezska v roce 1740, se stala přestavba chrámu do dnešní podoby v letech 1760-1766. Svou vzdělávací činností, pěstováním hudby a zřízením obsáhlé knihovny piaristé pozvedli úroveň města na kulturní a náboženské centrum panství.²¹

²¹ Viz Žáček (pozn. 19), s. 13-29.

V. Kostel sv. Valentina

V. I. Stavební historie

Původní, částečně asi dřevěná stavba chrámu sv. Valentina vznikla mezi lety 1587-1597 jako filiální kostel z nákladů a odkazu měšťanky a vdovy po hejtmanovi Doroty Bremlové a jejího syna Valentina.²² Zasvěcení stavby sv. Valentinovi proto nijak nepřekvapí.

V době třicetileté války, za vpádu mansfeldských vojsk v roce 1626, kostel vyhořel a jako celé zpustošené město se dočkal obnovy zásluhou biskupa Františka z Ditrichštejna. Svěcení proběhlo v roce 1631. Při kostele a okolním hřbitově tehdy fungovalo bratrstvo Panny Marie, které zajišťovalo opravy případných škod (po rekonstrukci znovu vysvěcen 1634) a po předání kostela do rukou piaristů se přesunulo k farnímu kostelu Narození Panny Marie. Dále mu však zůstalo právo pochovávat na valentinském hřbitově své členy.

Podobu stavby v této rané fázi dokumentují pouze schematická vyobrazení. Modře kolorovaná kresba, přiložená k jednomu z dopisů v jednání o přestavbě z roku 1726, zobrazuje téměř stoletý kostel jen přibližně [1]. Na základě této kresby lze kostel popsat jako nevelkou, jednodílnou, orientovanou stavbu, opatřenou drobným presbytářem a věžičkou při severní straně.²³ Objekt naznačený při západní stěně lodi je pravděpodobně dřevěný „*ambit*“²⁴ či spíše zpovídací přístřešek krytý přečnívající střechou zřejmě otevřený. Trochu přesnější vyobrazení poskytuje prospekt města Příbora z roku 1728 [2].²⁵

Další vývoj stavby je spojen s piaristickým klášterem, založeným na popud Karla II. z Lichtenštejna-Kastelkornu. Se začátkem jednání o zřízení piaristické kapituly v Příboře vznikla nutnost zajistit piaristům náležité zázemí pro jejich

²² Její manžel Šimon Bremle byl v roce 1582 hejtmanem Příbora.

²³ *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc*, fond Arcibiskupství Olomouc, 697, i.č. 2097, sign. Bb155, 1726, Příbor, kolorovaná kresba přiložená k dopisu, fol. 267.

²⁴ Viz Juroška, *Z dějin* (pozn. 5), s. 2.

²⁵ *Archiv města Brna*, Sběrka Mitrovského, odd. Hoferian, i.č. 25, 1728, Příbor, Prospekt města Příbora. Kolorovaná perokresba Karla Ludvíka Chrámka z roku 1728 ukazuje jednodílný kostel, s polygonálně uzavřeným presbytářem. Zřejmě zaklenutý valenou klenbou se styčnými lunetami.

liturgické potřeby. Dne 30. 12. 1693 proto obdržela kapitula darem k dispozici existující kostel.²⁶

Dochované dokumenty dokládají dlouhé spory piaristů s příborským farním úřadem. Mnoho farníků údajně dokonce preferovalo valentinský kostel před farním, navíc se patron těšil velké oblibě jako pomocník při potížích se zrakem a epilepsií.²⁷ I z tohoto důvodu přestal drobný a zchátralý kostelík dostačovat.²⁸ Cestu k jeho rozšíření však komplikovala nemožnost stavět na ploše hřbitova, který patřil mariánskému bratrstvu. Jako nutné se jevílo přikoupit k hřbitovu půdu, aby se jeho plocha nezmensila. Také ofěra na svátek sv. Valentina připadala faráři.

Jednání o nové stavbě mají svůj počátek v roce 1694. Od ledna probíhala korespondence mezi rektorem koleje Bernardem a S. Philippo a biskupem o rozšíření kostela, nevyšel však žádný výsledek. Jednání na třicet let utichla a znovu se obnovila až v roce 1724, avšak naplno se rozeběhla až roku následujícího. Z 1. a 10. srpna 1725 se nám dochovaly žádosti rektora koleje Fabiána a S. Paulo o povolení stavby nového kostela adresované kardinálu Schrattenbachovi.²⁹ V prvním dopise rektor vyzdvihuje nutnost zřízení nového kostela, v druhém informuje mimo jiné o objednaných řemeslnících a připraveném materiálu.

Následně podává příborský děkan David Holub na vyžádání konzistoře podrobnou zprávu o zamýšlených úpravách piaristického areálu a o právních záležitostech týkajících se kostela.³⁰

²⁶ Viz Dědková – Grůza (pozn. 4), s. 138. - Postupní smlouva vznikla v roce 1693, oficiální předání proběhlo až v květnu 1694.

²⁷ Viz Juroška, Z dějin (pozn. 5), s. 2.

²⁸ Už v darovací smlouvě z roku 1693 je zmíněna nutnost rozšíření (*Zemský archiv v Opavě*, fond Piaristé Příbor, 846, i.č. 79, sign. Scr.19 Nro 2, 10. 12. 1693, Opis smlouvy primátora, purkmistra a rady města Příbora s provinciálem piaristického řádu z 30. 11. 1693, potvrzený olomouckým biskupem Karlem II. z Lichtenštejna 10.12.1693, o místo pro stavbu piaristické koleje, předání kostelíka sv. Valentina piaristické koleji). - Ve dny velkých svátků se kvůli velkému počtu poutníků konaly mše a zpovědi i v chodbách koleje (Viz Juroška (pozn. 5), s. ??).

²⁹ *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc*, fond Arcibiskupství Olomouc, 697, i.č. 2097, sign. Bb155, 1. 8. 1725 a 10. 8. 1725, Příbor, žádosti rektora koleje o povolení stavby, fol. 17, 18-20.

³⁰ Viz Juroška, Z dějin (pozn. 5), s. 2-3, překlad dopisu Davida Josefa Holuba a Jana Josefa Pusche konzistoři dne 7. 1. 1726 (originál uložen v Městském muzeu v Příboře).

V tomto dopise popisuje stav staré stavby, jejíž zdi ani zaklenutí nevykazují žádné vážné vady, zato střecha a přiléhající dřevěný „*ambit*“ jsou v neúnosném stavu. Piaristé měli v úmyslu postavit kostel o větších rozměrech, než má dnešní, a připojit jej k jižnímu křídlu koleje tak, aby navazoval na její východní průčelí a uzavřel tak klášterní dvůr z východu. Parcela však nebyla dost velká, proto Holub mluví o nutnosti přikoupit pozemek nebo zbořit část tohoto jižního křídla. Z dopisu vyplývá, že děkan nebyl myšlenke nového kostela příliš nakloněn. Argumentuje, že Karel z Lichtenštejna jako fundátor nikdy nezamýšlel, že by řádu připadaly dva kostely. Mimo jiné také žádá, aby otcové přestali „*přetahovat*“ farníky z farního kostela k sobě.³¹ Konzistoř se v únoru následujícího roku na základě posudků příborského a bíloveckého děkana vyjadřuje dopisem - nepovažuje za nutné přistupovat k velkým přestavbám, pouze doporučuje rekonstrukci střechy a „*ambitu*“.³²

Nedlouho poté, 12. dubna 1726, informuje hukvaldský hejtman konzistoř o změně původního plánu a rozhodnutí rozšířit stávající kostel. Dopis vyvolal další žádost konzistoře k příborskému děkanovi o popis zamýšlené stavby, která měla stát, podle děkanovy odpovědi, podél západního křídla koleje. Počítalo se se zbořením presbytáře starého kostela a připojení lodi jako kaple k západní stěně kostela nového.³³ Příložená výše zmíněná kolorovaná kresba naznačuje plánovanou jednoduší dispozici zakončenou konchou. O dva roky později rektor znovu kontaktuje konzistoř ve věci povolení stavby, tentokrát, pravděpodobně na popud konzistoře, jedná o lokaci na místě starého kostela.

Přes všechna úsilí rektora i děkana však jednání stále nespěla k výsledku. Přichystaný materiál piaristé využili na stavební úpravy koleje anebo zapůjčili městu. Nadále probíhaly spory o závazky vztahující se k Valentinskému kostelu.³⁴

³¹ Ibidem, s. 2.

³² Viz Dědková – Grůza (pozn. 4), s. 139.

³³ *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc*, fond Arcibiskupství Olomouc, 697, i. č. 2097, sign. Bb155, 1726, Příbor, odpověď biskupství na žádost o povolení stavby z 12. 8. 1726 s příloženou kolorovanou kresbou, fol. 266-268. – Viz Juroška, *Z dějin* (pozn. 5), s. 2-3. Žádostem zbořit kostel a postavit nový bylo následujícího roku vyhověno (5. 4. 1727), ze stavby kostela v nedalekých Rychalticích bylo dokonce získáno lešení a také pořízeno značné množství materiálu, nicméně další povolení stavby z roku 1731 stanovuje podmínky, na které piaristé nebyli ochotni přistoupit.

³⁴ *Muzeum Novojičínka – Piaristická knihovna Příbor*, bez sign. *Historia Domus 1716-1803*, Příbor, s. 205, 216-17. - *Zemský archiv v Opavě*, fond Piaristé Příbor, 846, i. č. 98, sign. Scr.19 Nro 2, 29. 3. 1729, Příbor, Žádost o povolení postavit kostel.

V čele s rektorem se klášter snažil docílit zproštění kostela od všech stávajících povinností pramenících z přenesení bratrstva Panny Marie v roce 1694. Piaristé tvrdili, že kostel tehdy dostali už bez závazků, ale konzistoř nerozhodla v jejich prospěch, naopak podpořila děkana. Stavba má být povolena, až konzistoř obdrží seznam povinností, jaké mají piaristé dodržovat. Ti se k nim ale váhali upsat, takže ještě v druhé polovině roku 1731 se i přes opakované snahy o schválení stavby vyjadřují piaristé k udělenému povolení odmítavě.³⁵ Následná jednání a stavební akce přerušila válka o rakouské dědictví, probíhaly pouze dílčí úpravy starého kostela.

Stavba plánovaná ve třicátých letech měla být jistě velkorysá a velmi nákladná, což můžeme vyčíst z korespondence s biskupstvím.³⁶ Biskupství pak rektora žádalo, aby zvážil začátek stavby díla, které by si nemusel být schopen finančně dovolit nebo později z vlastních nákladů udržovat. Tato nepřízeň biskupství pro piaristy prakticky znamenala nemožnost realizace stavby kvůli velmi omezenému rozpočtu. Finanční problémy se během stavebních prací skutečně objevily.

Naděje příborským piaristům svitla až v roce 1758, kdy se stal rektorem Heliodor Knur (nebo Knauer), původem přímo z Příbora. Zřejmě šlo o velmi schopného člověka, podle některých i amatérského architekta, a zároveň i bývalého spolužáka příborského děkana Jana Svobody. Mezi těmito dvěma klíčovými osobnostmi byly proto velmi dobré vztahy. Svoboda se na konzistoři přimluvil a postupné přestavby se daly pomalu do pohybu. Už rok po nástupu Knura do funkce začíná přístavba „*ambitu*“, spojujícího prvku mezi kostelem a kolejí.

V témže roce navštívuje Hukvaldy biskupský komisař Jan Holomčík a prohlíží si i příborský piaristický areál. Následně jako Knurův „*patronus specialis*“ předává žádost o schválení přístavby, která by nahrazovala hrouťící se dřevěný zpovídací přístřešek. Této žádosti biskupství vyhovělo a hned následujícího roku sepisuje Knur i žádost o rozšíření kostela, kterou podpořil také výše zmiňovaný příborský děkan i piaristický provinciál. Holomčík odevzdal

³⁵ Viz Juroška, Z dějin (pozn. 5), s. 4. - *Zemský archiv v Opavě*, fond Piaristé Příbor, 846, i.č. 98, sign. Scr.19 Nro 2, 29. 3. 1731, odpověď konzistoře na žádost o povolení stavby.

³⁶ Viz Dědková - Grůza (pozn. 4), s. 140. - Viz Jirka (pozn. 3), s. 122.

všechny podklady konzistoři, která v dubnu 1760 stavbu povolila. Během několika dní bylo vyjednáno i rozšíření stavby na městské pozemky a realizace začala.

V letech 1760 až 1766 proběhla přestavba do stávající podoby. Drobný presbytář původního kostela byl zbourán a jeho loď přebudována na presbytář nový, ke kterému na východě přibyla novostavba lodi. Z roku 1726 sice víme, že starý kostel neměl žádné statické problémy, nicméně určité úpravy nového presbytáře proběhly. Buď se nějaké závady objevily během jednání o stavbě a vynutily si přestavbu, možná však proběhla v rámci modernizace, aby presbytář více odpovídal stylu nové lodi.

Úpravy se ale určitě týkaly minimálně nového zaklenutí, protože na schematickém nákresu z roku 1758 je zaznamenána stará klenba, zřejmě valená se styčnými lunetovými výsečemi, členící jeho prostor pouze do dvou polí [3]. V dnešním presbytáři se však setkáváme se třemi plackovými klenbami.

V roce 1762 piaristé kostel zaklenuli, okna lodi vyplnili skly a svěcení proběhlo 14. listopadu. V příštím roce přikročili k realizaci hudební kruchty, omítnutí lodi, zasklení a dokončení presbytáře, úpravám krypty a začali kostel vybavovat – nejdřív varhanami, pak dlažbou a sedmi oltáři, kazatelnou a lavicemi s rokokovými prvky. Také klenby a čelní stěna vítězného oblouku dostaly ornamentální výzdobu v podobě rokokových štuků. V závěrečné fázi stavby vznikla věž, jejíž stavba začala až v roce 1765 a skončila cibulovitým zastřešením v roce následujícím.³⁷ Východní průčelí dokončené lodi sousedilo přes ulici s kolejí a obě budovy později propojila klenutá chodba v patře [5].³⁸

Nedlouho po zahájení stavebních prací se začaly ozývat finanční potíže. Ještě téhož roku, i roku následujícího, prosí rektor a vicerektor biskupa o materiální podporu.³⁹ Navíc ihned po dokončení stavby se ukázalo několik stavebních závad souvisejících hlavně s podmáčením půdy.⁴⁰ K jejich řešení se přistupovalo ještě v celém průběhu 19. století. Roku 1785 postihl budovu požár.

³⁷ Viz Jirka (pozn. 3), s. 123-124.

³⁸ Klenutou chodbu dostavěli v roce 1768. Nyní neexistuje, byla odstraněna v závěru 19. století.

³⁹ Nejprve v roce 1760 žádají biskupa Eghka, následně po Eghkově smrti biskupa M. Hamiltona, který v září posílá dekret a realizací pověřuje hukvaldského hejtmana.

⁴⁰ Viz Dědková – Grůza (pozn. 4), s. 143.

Chudí a navíc zadlužení piaristé se museli s prosbou obrátit na biskupa Colloredo-Waldsee, aby jim pomohl škodu vyčíslenou na 3000 zlatých uhradit alespoň poskytnutím materiálu. Požáru padla za oběť věžní bání, k jejíž obnově se už nikdy nepřistoupilo. Zajímavostí jsou nerealizované projekty Kašpara Karlsedera z přelomu 19. a 20. století, vypracované po zřícení zastřešení v roce 1852.⁴¹ Cibulovitou špicí dodnes nahrazuje jednoduchá stanová střecha. Statické problémy se dále projevovaly i po opravách. Vlhkostí způsobené narušení kleneb sakristie a spojovací chodby a praskliny průčelí se ozývaly ještě v první polovině 20. století. Problémy si v roce 1794 vyžádaly nahrazení kleneb propojujícího „ambitu“ dřevěným stropem.

Významné rekonstrukce proběhly v letech 1884 a 1996.

⁴¹ *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Farní úřad Příbor, 1167, i. č. 225, sign. I b, 1896, Příbor, Plán na vystavení nové věžní střechy na kostele sv. Kříže v Příboře. - *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Farní úřad Příbor, 1167, i. č. 226, sign. I b, 1903, Příbor, Náčrt nové věže při kostele sv. Valentina v Příboře [4].

V. II. Popis

Kostel svatého Valentina dnes stojí naproti západnímu křídlu piaristické koleje. K jednodušší halové stavbě na západě přiléhá ustupující protáhlý, v exteriéru pravoúhle ukončený, presbytář, na který na západě navazuje hranolová jednopatrová věž. Ze severní strany k lodi vepředu přiléhá schodiště vedoucí na emporu a k severní straně presbytáře se napojuje patrová sakristie s oratoří a drobný druhotný přízemní objekt [6]. Stavbu kryje jednoduchá sedlová střecha [7][8].

V. II. I. Popis exteriéru

Po obvodu celé stavby se ve spodní partii uplatňuje rustika ve formě pásu. Východní průčelí obrácené do ulice člení vysoký pilastrový řád s iónskými hlavicemi, doplněnými motivem mušle do tří os [9]. Prostřední pásmo zvýrazňuje zdvojení pilastrů do svazku. Na hlavice pilastrů nasedá římsa, kterou pilastry procházejí a pokračují vzhůru ke korunní římsce obepínající bez přerušení celou budovu. I skrz tuto hlavní římsu pilastry pokračují až do dvoudílného volutového štítu se slepým oknem uprostřed a volutově ukončeným nástavcem na vrcholu. V průčelí podtrhují vizuální působení pilastrů do nich vložené lisénové rámy. Hlavní vchod tvoří půlkruhově ukončený portál lemovaný zdvojenými pilastry, nesoucími uprostřed prolomený volutový fronton. Přímo nad vstupem visí znak biskupa Karla II. z Lichtenštejna, který sem pravděpodobně piaristé přenesli z původního osazení na svém klášteře. Nad hlavním vstupem vybíhá z hladké zdi podokenní římsa a ostění vysokého půlkruhově zaklenutého okna s klenákem. Nad oknem navazuje na klenák třikrát zalomená krátká nadokenní římsa s horizontálně položeným prutem vymezujícím její spodní hranu. Celý vysoký prvek okna tak nahoře sahá až k lisénovému rámu, spolu se kterým zasahuje do římsy na hlavicích pilastrů a úplně ji přerušuje. V bočních osách průčelí stojí ve dvou nikách se šambránami, klenáky a komplikovanějšími zalamanými nadokenními římsami dvě sochy - Panny Marie a sv. Josefa.

S podobným členěním se setkáváme i u zbytku fasád – stejné jednoduché pilastry vynášejí korunní římsu s kladím na jižní stěně lodi a samotnou korunní římsu na jižní straně presbytáře. Loď tak člení do čtyř a presbytář do tří polí. Řešení fasád věže odpovídá zbytku stavby, jen v přízemí nad korunní římsu místo

jednoduchého protažení vystupuje druhé patro vysokých iónských pilastrů, vždy v nárožích. Nad hlavicemi tyto věžní pilastry propojuje přerušovaná římsa, která vede vždy přes nároží.

Mezi pilastry architekt kostela vsadil půlkruhově ukončená okna se šambránami a vyznačenými klenáky, na které nahoře (ve zdi lodi) navazuje zalamovaná nebo oblá římsa, stejná jako ta, která doplňuje velké okno v průčelí. V obou patrech věže se nad půlkruhovými okny nacházejí menší oválná okna s jednoduchou šambránou, rokokovou mřížkou a oblou nadokenní římsou.

Severní stranu kostela dekoruje mnohem méně prvků – stěnu lodi nečlení pilastry a zdobené oken se omezuje pouze na šambránu s klenákem. Schodiště přiléhající k lodi a vedoucí na emporu, zcela postrádá členění stěn. Objekty přistavené k presbytáři nejsou zvenčí, až na tenkou římsu rozlišující přízemí a patro, nijak zdobené. Východněji položená sakristie mírně předstupuje před vedlejší budovu a kromě vchodu její zdi perforují ještě tři jednoduchá okna, u západnějšího objektu okna čtyři [10]. Do onoho se sakristií sousedícího objektu se vstupuje zevnitř sakristie, takže venkovní vchod není potřeba. V přízemí věže velké okno úplně chybí, zatímco oválné okénko je slepé.

Neobvyklé umístění věže si lze poměrně snadno vysvětlit. Když si uvědomíme stavební činnost Knura těsně před začátkem výstavby kostela, konkrétně výstavbu onoho dřevěného „*ambitu*“, zdá se zřejmé, že plánoval kostel s kolejí vzájemně propojit. Nákladná varianta, počítající se severojižní orientací, by takové propojení umožňovala výborně. Ale jak víme, byl nakonec realizován levnější návrh, počítající se zapojením lodi starého kostela jako nového presbytáře. Toto rozhodnutí vedlo ke značnému omezení možnosti využít parcelu. Nabízelo se řešení otočit nový kostel presbytářem na západ, tak jak jej známe dnes. Kolej už tehdy dávno stála, proto se musela loď novostavby vměstnat do prostoru mezi presbytářem a západním křídlem koleje.

Na dochovaném přípravném půdoryse věž sice zaznačena není, ale to už Antonín Jirka označuje za neprůkazné – neznamená to, že by s ní piaristé nepočítali.⁴² Kdyby ji však chtěli postavit při hlavním, zde východním, průčelí, bezprostřední blízkost koleje by způsobila značné zkrácení délky lodi, čímž by

⁴² Viz Jirka (pozn. 3), s. 123.

se zmenšila velikost, a tedy i kapacita kostela. Kdyby věž vyrostla při severní nebo jižní stěně, ukrojila by další část hřbitova, kterou by později museli piaristé složitě nahrazovat. Postavit věž na místě dřevěného „ambitu“ starého kostela se tedy jevilo jako nejekonomičtější řešení, nejen maximalizující velikost lodi, ale umožňující i propojení koleje s kůrem kostela později realizovaným dřevěným mostkem, se kterým zřejmě piaristé už od počátku počítali.

V. II. II. Popis interiéru

Vzdušnému interiéru lodi dominuje mohutná, uprostřed mírně konkávně zvlněná empora [11]. Ta není podklenutá, ale pouze dřevěná, snad z finančních důvodů. Klenební pole lodi i presbytáře vyplňují české placky na obdélném půdorysu [12]. Stěny rytmezují dvojité pilastry s volutovými hlavicemi s mušlí. Ty vynášejí mohutnou přerušovanou římsu, nad kterou pokračují ve formě rovných klenebních pasů. Hranu vítězného oblouku pojednává konkávní vyžlabení [13]. Presbytář působí oproti lodi velmi úzce a poměrně temně. Pilastry, které jej člení, jsou trojité, a tedy mohutnější než ty v lodi, a opticky jeho prostor zužuje i fakt, že do něj vniká světlo pouze od jihu (okna severní stěny ústí do oratoře).

Dekorace interiéru vychází z rokokového stylu, užívaného běžně ve venkovských kostelích od poloviny 18. století (hlavně štuková výzdoba vítězného oblouku a kleneb, velmi podobná například výzdobě kostela Nalezení sv. Kříže ve Staříči z roku 1757).⁴³

V průběhu let se kostel těšil velké oblibě poutníků, což se projevilo hlavně v podobě věcných darů a bohatého vybavení. Chronologicky seřazený mobiliář dobře shrnuje Bohuslav Juroška, proto se mu i s ohledem na zaměření své práce nebudu podrobněji věnovat.⁴⁴

Mimo nového hlavního oltáře, doplněného reliéfem sv. Valentina, který údajně nechala zhotovit už Dorota Bremlová, vznikla v roce 1666 i nová kazatelna a každý z šesti bočních oltářů vybavil sochař Jan Schubert třemi až pěti sochami. Z archiválií víme o mnoha nedochovaných dílech, v kostele umístěných pouze

⁴³ V exteriéru se rokoko projevuje použitím prvku rokokové mřížky v oblasti oken věže.

⁴⁴ Viz Juroška, Letopisy (pozn. 5), s. 3-21.

dočasně. Mimo jiné jde o tři reliéfy Víry, Naděje a Lásky z průčelí a několik pláten tematicky se vážících k řádu, jejichž autory neznáme. Výjimkou je pouze obraz absolventa příborského gymnázia Felixe Ivo Leichera *Smrt Josefa Kalasanského zakoupený* ve Vídni roku 1774.

Hlavní oltář dnes zdobí obraz Ignáce Raaba *Kristus uzdravující dva slepce*, oltáře při jižní stěně doplňují obrazy sv. Antonína, *Ukřižování* (autorem obou je opět Ignác Raab) a sv. Josefa (dílo Felixe Ivo Leichera). Obrazy na severních oltářích zobrazují už zmíněnou *Smrt Josefa Kalasanského*, sv. Jana Nepomuckého a Pannu Marii Římskou.

V. III. Autorství

V. III. I. Možné autorství Heliodora Knura

Pokud jde o autorství kostela, prameny nám žádné jméno neposkytují. Badatelé se v průběhu let zabývali různými hypotézami a dávali kostel do souvislosti s jinými stavbami a různými možnými autory. Jako první se nám nabízí teorie, že stavbu kostela nejen dozoroval, ale i projektoval sám Heliodor Knur, kterého za autora nepodloženě označuje už Bohuslav Juroška.⁴⁵ Víme totiž, že ten se v Příboře objevuje v roce 1758, tedy necelé dva roky před zahájením samotné stavby, a jeho přičiněním je stavba konečně schválena. Přítomnost Knura a stavební záležitosti kostela se tedy časově přesně kryjí, nicméně už Antonín Jirka mu přisuzuje spíše roli dozoru nad stavbou než vlastní projektování.⁴⁶

S dalšími argumenty následně přicházejí i Libuše Dědková s Antonínem Grůzou, kteří zpochybňují Antonínem Jirkou a Zdeňkem Kudělkou navrženou návaznost na slezskou architekturu (problematice se věnuji níže). Na rozdíl od předchozích badatelů zdůrazňují podobnosti s kostelem Prozřetelnosti Boží v Šenově. Tato stavba čerpá z kroměřížského piaristického kostela a s příborským chrámem jej vedle některých stylových prvků, jako je tvarování říms věže, nadokenní šambrány nebo hlavice pilastrů, spojuje i osoba objednavatele, barona Karla Františka Skrbenského z Hříště, který se s Knurem prokazatelně znal. Na těchto tvrzeních následně budují hypotézu, že Knur mohl svou invencí přepracovat starší návrhy jiného architekta.⁴⁷

Knur ale pravděpodobně autorem není. Bezpochyby však měl na celou záležitost výstavby velký vliv a nelze vyloučit jeho podíl například konzultací. Díky své angažovanosti skutečně vnesl do projektu vlastní požadavky, například později postavený spojovací mostek, ale jeho schopnost postavit takto komplikovanou stavbu nijak doloženu nemáme. Jako amatérský architekt možná zvládl vyprojektovat spojovací chodbu z kláštera do kostela⁴⁸ a víme, že později

⁴⁵ Viz Juroška, Z dějin (pozn. 5), s. 6.

⁴⁶ Viz Jirka (pozn. 3), s. 125.

⁴⁷ Viz Dědková – Grůza (pozn. 4), s. 145-147.

⁴⁸ Tento spojovací mostek ani nenavazoval přímo na průčelí, ale do prvního patra schodiště vedoucího na emporu. Nenápadná stavba přiléhající k průčelí formou nenapovídá zájem

se v základech kostela projevíly statické problémy, které by mohly ukazovat na nezkušenost architekta. Nicméně ani tvarosloví, odkazující spíše ke slezské architektuře, ani stylově už poměrně pokročilé detaily (myšleny částečně rokokové prvky, nacházející se v řadě dalších venkovských kostelů) Knurovu možnému vzdělání a zkušenostem příliš neodpovídají.

Za další skutečnost vybízející hledat architekta v někom jiném považuji důraz, jaký piaristé kladli na vzdělání stavitelů působících v jejich službách. Nedá se předpokládat, že by výstavbu dlouho diskutovaného klášterního kostela svěřili amatérovi, byť pocházejícímu z vlastních řad.

Při hledání autora nezbyvá než najít analogie v architektuře širšího regionu a pokusit se formálně stylovou analýzou přiřadit k příborskému kostelu další stavby, a případně i možného autora.

Nejprve proberme výše zmíněný kostel v Šenově z roku 1764. Stavba na centrálním oválném půdorysu, s dynamickým dvouvěžovým průčelím a úzkým presbytářem, postavená snad podle projektu Jakuba Pánka,⁴⁹ na první pohled nevykazuje podobnost s příborským kostelem v rozvržení hmoty ani typu. Nápadnou podobnost naopak pozorujeme například u pilastrů a nadokenních říms. Zmíněné prvky ale nejsou zvláště neobvyklé. Knur nebo jiný projektant je mohl odporovat a do projektu vnést i z jiné stavby. Knurova znalost vznikajícího šenovského kostela na něj nemůže jednoznačně ukazovat jako na autora. Navíc s výrazným prvkem průčelního okna narušujícího římsu nad ním, ani s typickým použitím klenáku se v Šenově nesetkáme.

architekta o stylové propojení se zbytkem stavby. Není zaznamenána ani na nepřesném půdoryse z roku 1758. Nelze u ní vyloučit větší podíl Knurova autorství.

⁴⁹ Prakticky neznámý architekt, jeho autorství vylučuji už kvůli časově se kryjící výstavbě obou kostelů a také diametrálně odlišnému rozvržení obou staveb.

V. III. II. Souvislost s poutní bazilikou ve Frýdku

Antonín Jirka (1969) dává valentinský kostel do přímé souvislosti s poutní bazilikou Navštívení Panny Marie ve Frýdku, jejíž plány byly vypracovány a schváleny v roce 1740 a v hrubé stavbě realizovány do roku 1752 [14]. Svěcení proběhlo v roce 1759.⁵⁰

Obě stavby se typově sice liší, to ale není vzhledem k rozdílnosti funkce obou svatyní nijak překvapující. Frýdecký kostel vyžadoval jako poutní bazilika mnohem větší rozměry a při své stavbě čerpal z vysokého finančního rozpočtu. Stavitel Bartoloměj Wittwer jej vyřešil jako halu s přízedsními pilíři a emporami, s dvouvěžovým průčelím, a zakončil ho mírně užším, půlkruhově uzavřeným presbytářem [15].

Nepříliš probádané osobnosti Bartoloměje Wittwera se více než badatelé, zabývající se moravskou architekturou, věnují polští historici umění zaměřující se na barokní stavitelskou produkci v oblasti Slezska. Ti se domnívají, že se narodil v Praze, konkrétně na Strahově, ale více o jeho dětství a mládí zatím nevíme. Prameny nám o něm neposkytují mnoho informací starších než z roku 1734, kdy jej dokládají ve Vratislavi. Tam se také usazuje, skládá mistrovské zkoušky a vstupuje do zednického cechu (stejně tak i v Nise, kde také pracuje). Většina jeho tvorby se soustřeďovala do Slezska, přesněji do okolí Vratislavi. Zatím jej známe jako autora pohřební kaple Zmrtvýchvstání při Vratislavské katedrále, asi z let 1747-1749, a přestavby filiálního gotického kostela sv. Mikuláše v Pelčnici (Pelcznica) z let 1748-1750. Podle nejnovější monografie, řešící problematiku frýdeckého kostela, sepsané Pavlem Kufou jako diplomová práce, vypracovává Wittwer plány poutní baziliky ve Frýdku pro hraběnkou Pražmovou a částečně stavbu i dozoruje, ale už v roce 1754 umírá.⁵¹

Stavby, u nichž se Wittwerovo autorství dnes uvádí, vykazují jisté společné znaky s příborským chrámem. To přivedlo Antonína Jirku k domněnce, že tyto práce musíme připsat jednomu autorovi. K vratislavské kapli Zmrtvýchvstání - Antonín Jirka uvádí „*Kaple zemřelých*“ - tedy tento autor přiřazuje frýdeckou

⁵⁰ Viz Jirka (pozn. 3), s. 125.

⁵¹ Viz Kufa (pozn. 8), s. 21 – Bohumír Indra, Stavba barokního poutního kostela P. Marie ve Frýdku a jeho architekt, příspěvek k dílu Umělecké památky Moravy a Slezska, in: *Časopis Slezského zemského muzea* B-42, 1993, č. 1, s. 44 – 58.

baziliku a příborský kostel. Skupinu rozšiřuje ještě o jezuitský klášterní kostel Svatého Kříže v Břehu (Brzeg) z let 1734-1739.⁵²

Za architekta poslední jmenované stavby a nerealizovaného návrhu koleje při ní bývá označován Joseph Frisch, který se s Wittwerem znal a je podepsaný na dochovaných plánech. Břežská emporová hala vychází zřejmě z lehnického jezuitského kostela⁵³ inspirovaného kostelem sv. Mikuláše na Malé Straně.⁵⁴

Frischovo autorství v Příboře však Antonín Jirka vylučuje, jelikož architekt v roce 1745 zemřel, tudíž se nemohl podílet na dalších stavbách této skupiny, a přisuzuje mu spíše roli políra. Následně ale vylučuje i Wittwera, který zemřel o devět let později, ale stále nejméně čtyři roky před tím, než se začala podoba příborské svatyně formovat.

Nabízí se možnost, že Wittwer autorem skutečně je, a že vypracoval plány příborského kostela ještě před smrtí. Realizace by tedy mohla proběhnout až po jeho smrti. Tuto možnost ale vylučuje onen k dopisu přiložený nepřesný půdorys z roku 1758 a korespondence řešící orientaci a velikost kostela. Víme, že před začátkem vlastní stavby plány procházely, hlavně v posledních dvou letech, řadou změn a úprav. Kdyby starší plány existovaly, autor dochovaného půdorysu by neměl důvod zobrazovat schéma natolik nepřesně. Nejde sice o stavební dokumentaci, spíše o naznačení navrhovaného konečného řešení, ale výrazné rozdíly oproti realizaci napovídají, že v této době ještě budoucí podoba valentinského kostela nebyla zdaleka ustálená.

Frýdecká bazilika a příborský chrám mají po stylové stránce mnoho společného. Toho si všímá již Antonín Jirka. Poukazuje na bosáž spodní partie, podobnosti ve tvaru rámování oken a vyzdvihuje „*celkový geometrizující ráz tektonického a výrazně se uplatňujícího stereotomního členění*“.⁵⁵ Řešení oken není shodné pouze v Příboře a Frýdku, poněkud dynamičtěji působící oválná katedrální kaple ve Vratislavi vykazuje analogie v členění fasád a i s klenáky oken pracuje velmi podobně. Ani poslední kostel Jirkovy skupiny, brežská jezuitská

⁵² Viz Jirka (pozn. 3), s. 125-127.

⁵³ Konstanty Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie 17. wieku*, Wrocław 1974, s. 59-60.

⁵⁴ Viz Horyna (pozn. 15), s. 287.

⁵⁵ Viz Jirka (pozn. 3), s. 125.

stavba, se od obou moravských kostelů příliš neliší, naopak jasně předjímá frýdeckou baziliku nejen stavebním typem včetně dvouvěžového průčelí, ale i naznačením pásového členění podnože a také pojetí oken se blíží oknům presbytáře obou moravských svatyní. Výrazný prvek velkého okna v průčelí, které proniká do hlavní římsy, nalzáme u všech výše zmíněných staveb, ale podobně i u vratislavského jezuitského kostela Nejsvětějšího Jména Ježíš, který ovlivnil vícero slezských a moravských staveb.⁵⁶

Valentinský kostel využívá v oblasti hlavic pilastrů fasády i interiéru motivu hřebenatky, u exteriéru presbytáře a věže přeměněného do formy jakéhosi střapečku. Tento dekorativní prvek, související zřejmě s poutním významem místa, ale nemění výrazně jednoduchý až strohý ráz budovy.

Dobou výstavby se příborský kostel zařazuje do samé závěrečné fáze baroka u nás, nastupující rokoko ale ještě příliš nezohledňuje. Není o mnoho mladší než frýdecká bazilika a ostatní stavby, se kterými jej badatelé dávají do souvislosti, u žádné z nich ale, pokud je mi známo, podobný motiv hřebenatky nenalzáme.⁵⁷

Antonín Jirka ve svém článku dochází k závěru, že autorem uvedené skupiny staveb, a tedy i příborského kostela, není Wittwer, ale „*nejspíše slezský architekt, snad z Vratislavi*“,⁵⁸ jedinou šanci nalezení projektanta vidí v objevení nových pramenů a naděje upíná k polským badatelům.

Zdeněk Kudělka hledá, podobně jako Antonín Jirka, také architekta působícího ve Slezsku a zmiňuje jméno Jana Inocence Töppera.⁵⁹ Některé prvky jeho emporových hal v Horním Slezsku, jako jsou Hlucholazy nebo Prudník, převážně z druhé třetiny 18. století, se sice shodují s prvky frýdeckého kostela, avšak už Pavel Kufa si všímá, že neukazují na přímou formální souvislost.⁶⁰ Příborský chrám jako halu se vtaženými pilíři s nimi nelze spojit ani typem, ani dalšími pro Töppera typickými prvky.

⁵⁶ Ibidem, s. 125-126.

⁵⁷ Nezávisle se vyskytuje například v piaristickém kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Strážnici (popisují v podkapitole o piaristech).

⁵⁸ Viz Jirka (pozn. 3), s. 127.

⁵⁹ Zdeněk Kudělka, *Architektura pozdního baroka na Moravě*, in: Jiří Dvorský (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění, II/2*, Praha 1989, s. 697.

⁶⁰ Viz Kufa (pozn. 8), s. 51-52.

Za jistou analogii příborské stavby lze označit piaristický kostel ve sto padesát kilometrů vzdálené Bílé Vodě, kterému se věnuji v podkapitole o piaristických chrámech. S příborskou typově shodná stavba ze stejného období, vyprojektovaná Felixem Antonínem Hammerschmidtem z Nisy, dobře seznámeným s vratislavskou i slezskou architekturou, se vyznačuje subtilními formami a konkávně probranými poli průčelí, jemuž dominuje věž [16].⁶¹ Podobnosti vidím hlavně v podobě závěru presbytáře,⁶² členění fasád exteriéru využívající lisénové rámy, ale i rytmizace interiéru má podobný ráz a poměrně úzká klenební pole se objevují v Příboře také. Nelze tvrdit, že spolu stavby přímo souvisejí, spíše lze na tomto příkladu doložit, jak velice podobně mohou vypadat dvě stavby, které možná vycházejí z podobného prostředí, snad od architektů formovaných znalostí staveb ve stejné lokalitě.

V. III. III. Závěr

Přestože kostel svatého Valentina mezi ostatní kostely probírané Jirkou stylově zapadá a jejich detaily ukazují na stejného projektanta, není možné zavrhnout možnost, že jej nevyprojektoval stejný architekt. Napovídala by tomu skutečnost, že se frýdeckému kostelu v nedávné době badatelé podrobněji věnovali a nikdo z nich neměl důvod Wittwerovo autorství zpochybnit. Totéž platí i o kapli při vratislavské katedrále. Pokud ale prameny správně uvádějí datum jeho úmrtí, a není důvod domnívat se, že neuvádějí, je tím jako autor valentinského kostela vyloučen. Podle všeho byl také dost schopným stavitelem, který by nepodcenil podmáčení půdy a pokusil se nějak předejít budoucím statickým problémům.

Nemám také důvod předpokládat projektantův slezský původ, i když k tomu, že znal alespoň některé z uvedených slezských staveb, se přikláním. Prvky valentinského kostela, řadící jej mezi skupinu Wittwerových staveb (s výjimkou kostela v Břehu, přisuzovaného jeho příteli Josephu Frischovi), se totiž objevují na frýdecké bazilice, která je polohou nejbližší a vznikla jen velmi krátce před piaristickým projektem. Ta totiž ze slezské

⁶¹ Jan Wrabec dává kostel do souvislosti s J. I. Töpferem (Jan Wrabec, Český proud ve Slezské barokní architektuře, in: Mateusz Kapustka – Jan Klípa – Andrzej Koziel – Piotr Oszczanowski, Vít Vlnas (eds.), *Slezsko – perla v České koruně. Historie – Kultura – Umění*, Praha 2007, s. 305).

⁶² Presbytář je ukončen z vnějšku pravouhle, rohy interiéru pojednávají oblé formy.

architektury prokazatelně vychází, ale většina souvislostí s Příborem se objevuje spíše na fasádě a v dílčích architektonických detailech, například v použití pilastrů, než v celku stavby.

Prvkem, který by mohl na architekta působícího ve Slezsku ukazovat, je postavení věže, v 18. století podobně užívané v Horním Slezsku. Nicméně, jak už jsem zmínila výše, polohu věže si vysvětlují rozložením starší stavby a hřbitova na parcele. Autor zvládl velmi dobře přestavět a asi i znovu zaklenout starý presbytář, napojit jej na novou loď i zrealizovat věž, na které už můžeme pozorovat stylový progres vzdalující se frýdecké předloze.⁶³

Dle mého názoru projekt vypracoval nepříliš zkušený architekt seznámený s alespoň některými ze skupiny kostelů analyzovaných Antonínem Jirkou, a rozhodně i s podobou frýdeckého kostela. Nepochybuji o značné účasti Heliodora Knura, minimálně v oblasti architektonických detailů. O jeho celkovém autorství nebo rozsáhlém přepracování cizích návrhů však pochybuji, i z důvodu, že jím vyprojektovaný ambit musel být po zřícení kleneb opatřen novým stropem. Ostatní klenby sice kvůli podmáčení problémy vykazovaly, nicméně po později provedených úpravách se staly stabilními. Snad Knur od tohoto nepříliš zkušeného architekta konstrukci kleneb odpozoval a nevědom si rizik ji po svém, ne tolik úspěšně, použil.

Má teorie se pouze snaží srovnáním jednotlivých hypotéz a pokusem o stylovou analýzu přispět k diskuzi. Můj závěr doplňuje nebo spíše částečně zpochybňuje závěry mých předchůdců. Toto téma poskytuje prostor pouze stylovému srovnávání s podobnými stavbami. Neobjeví-li se nové prameny, s jistotou autora znát nebudeme.

⁶³ Zde částečně souhlasím s Libuší Dědkovou a Antonínem Grůzou o možném příspěvku Knura seznámeného s podobou šenovského kostela.

VI. Typ haly se vtaženými přízdnými pilíři v Moravské architektuře

Problematice stavebních typů 17. a 18. století se donedávna věnovalo pouze několik badatelů. Ve své práci *Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen* se jí dotýká Heinrich Gerhard Franz, o halách se vtaženými přízdnými pilíři se však zmiňuje pouze krátce, a to hlavně v souvislosti s radikálně barokními stavbami v Čechách.⁶⁴ K tématu české radikálně barokní skupiny, tedy i kostelům užívajícím typ haly se vtaženými pilíři, přispělo velké množství autorů, nejnověji se jím zabývá Mojmír Horyna.⁶⁵ Vazeb slezské architektury na stavby Dientzenhoferů si všímá už Franz, později se k tématu vyjadřuje i Konstanty Kalinowski, Mojmír Horyna a Jan Wrabec.⁶⁶ K bádání v poslední době přispěla práce Hany Myslivečkové, zabývající se typologií protobarokních staveb na Moravě a doplňující starší článek Věry Naňkové, který shrnuje fakta hlavně o českých barokních emporových halách.

Moderní formy architektury Morava začíná přijímat ještě v době před bitvou na Bílé hoře. Takové projevy musíme však označit za výjimečné. K následnému rozšíření nového stylu nebo i stavebních typů přispěla rekatolizace, šíření potridentských názorů a vzestup vlivu katolické aristokracie. Málo probádanému tématu protobaroka na Moravě se ve své disertační práci věnuje Ivana Panochová.⁶⁷

V 17. století můžeme v Čechách pozorovat hlavně rozmach stavění jednolodních hal bazilikálního řezu s emporami nad bočními kaplemi (Carlo Lurago). Jejich stavební typ se rozvíjí pod vlivem podnětů z Rakouska a Itálie, podrobně se mu věnuje Věra Naňková.⁶⁸

⁶⁴ Heinrich Gerhard Franz, *Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen: Entstehung und Ausstrahlungen der böhmischen Barockbaukunst*, Leipzig 1962, s. 81-90.

⁶⁵ Viz Horyna (pozn. 15), s. 255 – 287.

⁶⁶ Viz Wrabec (pozn. 61).

⁶⁷ Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620-1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (diplomní práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003.

⁶⁸ Viz Naňková (pozn. 10).

VI. I. Kostel sv. Michala v Mnichově

Pokud ale chceme pátrat po počátcích barokních hal se vtaženými pilíři, musíme obrátit pozornost ke kostelu sv. Michala v Mnichově z let 1583-1597.⁶⁹ Tato jezuitská emporová hala ovlivnila ve velké míře vývoj sakrální architektury kolem Dachsteinu v tehdejší habsburské monarchii. Jde o jednolodí, jehož pilíře projektant vtáhnul dovnitř, takže zvenku navozují kompaktní dojem a umožňují členění fasád podle architekta vkusu. Tyto dovnitř vtažené pilíře nesou váhu valených kleneb, vystupují hluboko do interiéru kostela, definují prostory bočních kaplí a přijímají mezi sebe empory, takže hlavní prostor lodi osvětlují okna jen nepřímou. Na loď navazuje velmi redukovaný transept, nad křížením se měla zvedat nikdy nezrealizovaná kupole.

S takovými emporovými halami se u nás setkáváme už od pozdní gotiky. V baroku se pak rozvíjejí v průběhu 17. století v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, ale příliš rozšířené nejsou (například Záhořany, Popovice, Trpín nebo Děčín).⁷⁰ Častěji se s nimi setkáme spíše ve století osmnáctém.

Podobná situace nastává ve Slezsku, kde se právě v první polovině 18. století typ rozmáhá a vyskytuje se například právě u skupiny staveb stylově souvisejících s valentinským chrámem.

Výše popsané řešení je ale poměrně nákladné, vyžaduje mnoho zdiva, a vnitřní prostor mnohdy nepůsobí tolik vzdušně, také s osvětlením musí architekt pracovat rafinovaněji. U menších kostelů, nevyžadujících přítomnost od sebe oddělených kaplí, se začíná přistupovat ke zjednodušování typu prostřednictvím minimalizace šířky pilířů. Projektanti stále více využívají místo valených kleneb (Vranov, kostel Panny Marie na Hradisku u Olomouce) plackové (Příbor), které lépe směřují roztlaky do rohů klenebních polí na vtažené pilíře, a zajišťují tak větší stabilitu zdi i při zvětšených okenních otvorech nebo tenčích zdech. Vevnitř vzniklý prostor je výborně osvětlený a působí sjednoceně, mezi nepřilíživě vystupující pilíře se umísťují boční oltáře, o bočních kaplích s liturgickou

⁶⁹ Erich Bachmann, *Architektur*, in: Karl Maria Swoboda (red.), *Barock in Böhmen*, München 1964, s. 19. – Viz Naňková (pozn. 10), s. 140.

⁷⁰ Viz. Naňková (pozn. 10), 138-139.

funkcí zde ale nemůže být řeč. Pilastry vynášejí obvykle okny přerušovanou římsu a vytvářejí neutralizovanou zeď.

VI. II. Kostel paulánů ve Vranově u Brna

Typ haly se vtaženými pilíři se stal v období pobělohorského vývoje zřejmě nejpoužívanějším stavebním typem sakrální architektury u nás. Za zatím nejstarší známý případ na našem území musíme označit kostel paulánů ve Vranově u Brna. Ten začínají budovat Lichtenštejnové, majitelé tamního panství, v roce 1617. Provedením stavby nového poutního kostela je pověřen Andrea Erna. Tento milánský architekt se asi právě v roce 1617 usazuje v Brně a později projektuje velké množství zakázek na Moravě. V případě vranovského kostela mu ale můžeme s jistotou připsat pouze samotnou realizaci, stavěl podle plánů Giovanniho Marii Fillippiho, architekta, který pracoval už pro Rudolfa II. Filippi během let 1611-1613 projektoval dispozičně podobný luteránský kostel Nejsvětější Trojice v Praze.⁷¹ Od vranovské haly se tento chrám odlišuje pojetím průběžné interiérové římsy, umístěním oken, způsobem zaklenutí i svým typem, který vychází ze vzoru Il Gesù. Vranovský chrám přechází do správy paulánů při založení kláštera v roce 1633 a nadále zůstává lichtenštejnským rodovým pohřebištěm, později upravovaným zvnějšku a v místě krypty [17].

Kostel ve Vranově představuje plně rozvinutý typ haly se vtaženými pilíři. Vnitřní prostor je sjednocený, loď vzdušná a prostorná, navazující presbytář mírně ustupující a rovně zakončený [18][19]. Pilíře mezi bočními kaplemi nijak rušivě nevybočují do prostoru. Vnitřní římsa je sice průběžná, ale neběží po rovné stěně nad úrovní arkád, jako u typu Il Gesù nebo u malostranského luteránského kostela. Arkády se totiž ve své horní partii prolamují v okna a římsa, která probíhá pod nimi, kopíruje meandrovitý průběh vnitřní stěny, čímž napovídá postupný vývoj k později běžně používané neutralizované zdi [20].

Zanedlouho se v okolí začínají budovat stavby z vranovského kostela úzce vycházející, například kostel v Lomnici u Tišnova od Giovanniho Pietra Tencally.⁷²

⁷¹ Martin Čihalík, *Stavebněhistorický průzkum, Kostel Narození Panny Marie s paulánským klášteřem na Vranově u Brna*, Vranov 2013, s. 7-8.

⁷² Vystavěn mezi lety 1669 a 1683.

VI. III. Kostel Povýšení sv. Kříže v Židlochovicích

Simultánně s rozšiřováním typu definovaného vranovským kostelem zasahuje na jižní Moravu i druhý proud, vycházející z jiné tradice, ale ústící ve velmi podobnou dispozici. Hala se vtaženými pilíři v nedalekých Židlochovicích z let 1724–1726 totiž navazuje na tradici rakouských kostelů a definuje typ moravského venkovského kostelíka.⁷³ Stavba zřejmě souvisela s neúspěšným pokusem zřídit v místě piaristickou kapitulou. Plány vypracoval Johann Lucas von Hildebrandt. Loď sestává ze dvou obdélných jednotek se zkosenými rohy zaklenutých plackami, půlkruhově ukončený presbytář mírně ustupuje, v průčelí se uplatňuje věž [21].

VI. III. Haly se vtaženými pilíři mimo oblast jižní Moravy

Kolem poloviny padesátých let se typ haly se vtaženými pilíři začíná rozšiřovat i mimo okruh jižní Moravy. Už mezi lety 1659 a 1661 nechává opat Hradiska u Olomouce budovat kostel Panny Marie v areálu kláštera. Projekt vypracoval a vedl olomoucký stavitel Petr Schüller, který zřejmě neměl s rozvržením hmoty stavby zkušenosti a opatřil proto valenou klenbu s lunetovými výsečemi z rubové strany zpevňujícím systémem obsahujícím kovová táhla. Věž při jižní straně průčelí vznikla pět let po dokončení lodi, protáhlý presbytář až v sedmdesátých letech 17. století.⁷⁴

Na přelomu století vznikají haly se vtaženými pilíři už po celé Moravě i Čechách. Tam se na jejich popularizaci podepsal například Marcantonio Canevalle, který vyprojektoval v roce 1696 zámecký kostel v Duchcově zaklenutý valenou klenbou.

Poměrně jednoduchý typ haly se vtaženými pilíři umožnil architektům aplikovat principy, které se ve své tvorbě rozhodli zohledňovat. Plně vyhovoval hojně zastoupenému klasicizujícímu i v Čechách se rozvíjejícímu dynamickému proudu. Různé stavby stejného stavebního typu se tak mohou využitím jiných stylových prostředků a forem diametrálně odlišovat.

⁷³ Viz Válka (pozn. 12), s. 299.

⁷⁴ Dnes stavba neexistuje, byla přebudována.

S příchodem dynamického 18. století můžeme najít tento stavební typ v dílech nejvýznamnějších architektů působících na našem území, například Františka Maxmiliána Kaňky, k rozšíření povědomí přispívají i slavní Dietzenhoferové. Nakonec i většina staveb české radikálně barokní skupiny halový typ se vtaženými pilíři využívá, pouze jej kombinuje s principy radikálního baroka, takže tvarosloví se od jednoduchého geometrického stylu příborského kostela značně liší. Nejslavnější radikálně barokní dílo, kostel svatého Mikuláše na Malé Straně, sice halou se vtaženými pilíři není, nicméně jeho dispozice užívající empory i vtažené pilíře velmi ovlivnila podobu kostelů nejen v Čechách (kostel Zvěstování Panny Marie v Litoměřicích, kostel Povýšení sv. Kříže v Litomyšli, kostel Navštívení Panny Marie v Hejnicích a mnoho dalších), ale i na Moravě.

Silný proud navazující na svatomikulášský chrám se vyvíjel ve Slezsku, z mnoha staveb jmenujme jezuitský kostel v Lehnici z let 1725-1727 a kostel Strážců Božího hrobu v Nise vystavěný v letech 1720-1728.⁷⁵ Malostranským kostelem inspirované stavby na Moravě a slezská architektura spolu úzce souvisejí. Průsečíkem je kostel Panny Marie Sněžné v Olomouci, který vychází jak z Dietzenhoferova pražského projektu, tak z řešení kostela Nejsvětějšího Jména Ježíš ve Vratislavi zbudovaného na přelomu 17. a 18. století[22]. Slezský architekt Michal Klein v Olomouci zkombinoval prvky obou emporových hal [23].⁷⁶ Použil vratislavský kostel jako východisko, protože jej dobře znal, ale snažil se o stejně dynamické vyznění, jakým se vyznačuje svatomikulášský chrám. Ovšem jako slezský architekt nebyl na dostatečné úrovni, aby správně pochopil principy radikálního baroka a vytvořil tak spíše vizuální napodobeninu, což nám může napovědět, že ani slezská a rozhodně ani moravská architektonická scéna nebyly zdaleka tak progresivní, jako ta česká.

Je evidentní, že přestože frýdecký i příborský kostel vznikly až po polovině 18. století, s českými dynamickými stavbami mají málo společného, protože vycházejí z jiných předloh. Stavebními typy se sice s českou radikálně barokní skupinou shodují, nicméně tam také výčet společných znaků končí.

⁷⁵ Viz Kalinowski (pozn. 53), s. 144.

⁷⁶ Ibidem, s. 143-145. – Viz Kudělka (pozn. 11), s. 471.

Když budeme v souvislosti s Příborem dále sledovat vývoj architektury na Moravě, v osmnáctém století vzniká množství velmi kvalitních a plně rozvinutých hal. Projektem svého nového klášterního kostela pověřily olomoucké klarisky Václava Bedu. Mezi lety 1772 a 1774 vedl tento zednický mistr stavbu typově odpovídající diskutovaným kostelům [24].⁷⁷ Rozložení stavby sice částečně určila parcela, přesto je v jistém smyslu novátorské svou přísnou, až nebarokní symetrií, předjímající přechod ke klasicismu [25]. Jednolodí o třech poměrně úzkých klenebních polích přechází na východě v oblé zakončený presbytář, na západní straně přiléhá zrcadlově k lodi předsálí.

Stejný stavitel rozváděl typ ve variacích i na venkově. Například v Dolanech u Olomouce vyprojektoval pro kartuziány kostel sv. Matouše (1776-1779) [26][27]. Stavba zůstává poplatná přísné symetrii, tentokrát ale jen po podélné ose. Široká hala s ustupujícím půlkruhově zakončeným presbytářem a věží nad západním průčelím pracuje v interiéru s šířkou klenebních pasů [28]. Konkávně probrané rohy lodi, stejně probraná hrana vítězného oblouku a neobvyklé zaklenutí závěru, využívající princip konchy s pásy, dodávají chrámu monumentální klasicizující vyznění.

Typ haly se vtaženými pilíři už se v průběhu 17. a 18. století natolik rozšířil, že se dá jen těžko vysledovat, odkud přesně může pocházet inspirace architekta příborského kostela. Simultánně s probíhající stavbou v Příboře vyrůstá kostel sv. Jana a Pavla v blízkém Místku [29],⁷⁸ piaristický chrám ve slezské Bílé Vodě⁷⁹ a další kostely na mnoha dalších místech, v jejich výzdobě se nejednou uplatňují rokokové formy.

V bezprostředním okolí Příbora se vyskytuje hned několik staveb, které jsou produktem vlny popularity tohoto stavebního typu a vznikly v souvislosti se zakládáním nových kostelů v rámci rekatolizace Moravy.

Příkladem může být kostel svatého Mikuláše v nedalekých Rychalticích z let 1726-1729 objednaný olomouckým biskupem Wolfgangem Hanibalem

⁷⁷ Jiří Kroupa, Klášter klarisek a olomoucká architektura druhé poloviny 18. století, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (ed.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620-1780*, Olomouc 2010, s. 330-338.

⁷⁸ Kostel sv. Jana a Pavla z let 1763-1769 od stavitele N. Orlička.

⁷⁹ Kostel Navštívení Panny Marie z 1756-1767 od Felixe Antonína Hammerschmidta z Nisy.

hrabětem Schrattenbachem. Architektonickou výzdobou poměrně puristická stavba s velmi mírně odsazeným presbytářem, zaklenutým pouze jednou širokou plackou, se vyznačuje lodí členěnou do dvou polí nesených mohutnými pilíři, podobně jako v Židlochovicích. Úzká věž mírně prohýbá hlavní průčelí.

V nedalekém Štramberku ve dvacátých letech 18. století nechává místní páter Karel Pfefferkorn stavět nový kostel sv. Jana Nepomuckého na náměstí. Jde o jedinou halu v blízkém okolí z této doby, kterou můžeme dát do souvislosti s volutovým průčelím příborského chrámu. Tradiční dispozice s mírně odsazeným kněžištěm se však svým tvaroslovím od Příbora liší natolik, že její vliv na příborskou stavbu lze prakticky vyloučit. Podobně i dochované historické fotografie původního průčelí štramberského kostela, opatřeného na začátku 20. století věží, nenapovídají nic o příbuznosti obou staveb [30].

O žádné z nich ale nelze s jistotou říci, že vykazuje takové podobnosti s piaristickým chrámem, aby je bylo možno dát do souvislosti. Obě stavby podobné příborskému kostelu v detailech (frýdecký⁸⁰ a šenovský kostel) využívají jiných stavebních typů, naopak žádná hala v blízkém okolí Příbora svým stylem svatovalentinský chrám nepředjímá. I tento fakt zpochybňuje výhradní autorství místního architekta (například Heliodora Knura). Projektant zřejmě použil dobře známý a rozšířený typ a aplikoval na něj prvky vyskytující se v dolnoslezské architektuře, které využívá právě frýdecký kostel.

Pokud bychom naopak hledali architekturu piaristickou stavbou ovlivněnou, je nutné uvědomit si, jak pozdě hala vznikla. Na konci osmnáctého století přestává být v Evropě barokní a rokokový styl aktuální. Simultánně s Francouzskou revolucí začíná architektura inklinovat k symetrickému klasicismu, ideově podloženého osvícenskou teorií. Tyto tendence se postupně dostávají i na naše území. Kostel sv. Valentina řadí mezi velmi klasicizující pozdně barokní stavby a z rokoka čerpá hlavně nijak neobvyklým štukovým dekorem a velké odezvy se v blízkém okolí nedočkal.

⁸⁰ Přestože Příborský kostel, ať už přeneseně (pokud jeho architekt ze Slezska nepocházel) anebo přímo, vychází z výše zmiňované skupiny slezských staveb, jejich stavební typ – halu s přízdními pilíři a emporami - nekopíruje. I s ohledem na rozměry parcely si nelze příliš představit aplikaci takového typu v příborském případě.

V následujících desetiletích zde sice vzniklo několik podobných kostelních hal, žádná ale výrazně na piaristickou nenavazuje. Kostel Všech svatých ve Studénce-Butovicích, postavený mezi lety 1775 až 1781, vykazuje podobnost v geometrickém pojetí fasád, členěných lisénovými rámy. Velmi mírně ustupující presbytář, pojetí oken a ostatních architektonických článků však spolehlivě vypovídá o rozšíření typu bez závislosti na konkrétní předloze. I půlkruhové ukončení presbytáře, lišící se od příborské stavby, je toho dokladem, neboť bylo v oblasti zvláště oblíbené. V otázce průčelí nelze určit podobnost, protože se ve třicátých letech následujícího století dočkalo přestavby a doplnění o věž.

Velmi podobně dopadá srovnání s farním kostelem sv. Jana Nepomuckého ve Staré Bělé, stavěného od šedesátých let do roku 1779, nebo s kostelem sv. Josefa ve Slezské Ostravě (1780-1783).

Typ halového kostela s vtaženými přízvedními pilíři zůstal v regionu populárním i v průběhu rozvoje klasicismu. Jako příklad může posloužit kostel sv. Petra a Pavla v Jistebníku z let 1812-1815.

VII. Piaristé, jejich vztah k architektuře a srovnání příborského kostela s vybranými stavbami

Vzhledem ke skutečnosti, že svatovalentinský kostel objednali a užívali piaristé, se nabízí otázka, zda si tento řád vytvořil v rámci svých požadavků nějaký vlastní styl, který by následně podobu příborské stavby ovlivnil. Zda jejich stavby definují normu, jaká by vyhovovala jejich praktickým a estetickým požadavkům na kostelní stavbu a vykazovala specifické rysy.

VII. I. Piaristický řád

Řád chudobných řeholních kleriků Matky Boží zbožných škol nebo jednoduše piaristický řád, v čele se španělským knězem Josefem Kalasanským, založil roku 1621 Řehoř XV. jako nástroj pro vzdělání chlapců z nejhudších rodin. Papež novému řádu udělil privilegia a výsady žebravých řádů a prominul povinnost účastnit se veřejných slavností a průvodů. Podmínky pro rozšíření byly výborné, piaristické školy začaly vznikat po celé Itálii a záhy, roku 1631, pronikly i do Zápří – konkrétně do Mikulova, později do Strážnice a Lipníka. Ve čtyřicátých letech prošel řád hlubokou krizí způsobenou názorovými rozpory ve vedení a sabotáží některých jezuitů, kteří rozmach konkurenčního uskupení jen neradi pozorovali. Zákaz zakládání nových kolejí, sesazení Josefa Kalsanského a následná degradace řádu na kongregaci v roce 1646 napovídají, že k nenávratnému zrušení chybělo málo. Situace se zlepšila až o deset let později zásluhou papeže Alexandra VII., a následně za pontifikátu Klimenta X., který povýšil kongregaci zpět na řád.⁸¹

Piaristé se uplatnili nejen v oblasti hudby a divadla, ale i jako objednatelé uměleckých děl.⁸² Koleje však nesměly vlastnit majetek, proto byly do značné míry závislé na prostředcích darovaných fundátory, biskupy nebo jinými dobrodinci. Jejich úloha v kultuře barokní Evropy skončila přibližně s nástupem osvícenství. Důležitost jejich role ve společnosti klesla hlavně během

⁸¹ Viz Bombera – Filip – Zemek (pozn. 7), s. 127-134.

⁸² Viz Neumann (pozn. 6), s. 16.

19. století, mimo jiné i důsledkem vyhlášení nezávislosti církevních provincií na Římu v roce 1781 císařem Josefem II.

VII. II. Piaristická architektura v českých zemích

Co se týče architektury, musíme si uvědomit, že už od vzniku řádu platilo konstitucemi stanovené pravidlo, že zázemí pro piaristické koleje zařizuje fundátor, který založení takového zařízení požaduje, respektive zprostředkovává. Na přípravách projektů ale sami piaristé participovali konzultacemi, například všechny plány přestaveb musely komunity, po vydání ustanovení římské kapituly v roce 1637, zasílat do Říma k přepracování nebo schválení generální kurií. Pozdějším zmírněním nařízení stačil samotný souhlas provinciála. Schvalováním plánů si piaristické vedení udržovalo přehled o stavebních aktivitách řádu. Nebylo výjimkou, že soubory staveb v jednotlivých městech nevznikaly najednou podle jednoho projektu, ale postupně, v průběhu několika desetiletí, což zapříčinily nestálé finanční příspěvky fundátorů. Stavby se často realizovaly na základech starších budov buďto přestavbami, například v Mikulově, nebo pouze využitím stavebního místa po zrušení nevyhovujících staveb.⁸³

Ve srovnání s jezuitskými stavebními podniky vytvářeli piaristé spíše menší koleje a kostely, často dispozicí závislé na starších budovách, na které neměli vyšší nároky. Vzájemné umístění kolejí a kostelů nebývá dáno žádným pevným řádem. Vlček uvádí, že „*teprve na konci 17. století lze doložit snahy středové postavení kostela (návrh pro Kosmonosy) nebo jeho výrazné předsunutí před kolejní budovu (Kosmonosy, Rychnov nad Kněžnou, Benešov)*“.⁸⁴

Piaristé neměli problém přijímat úpravy související s urbanismem města, či dispozice určené rozložením starších budov.⁸⁵ V ideálním případě odděloval budovy koleje vyhrazené škole a budovy užívané profesními bratry právě kostel. Příklad takového schématu ilustruje nerealizovaný návrh pro Kosmonosy.⁸⁶

⁸³ Ibidem, s. 82-124.

⁸⁴ Pavel Vlček, Architektonický vývoj novověkých konventů, in: Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn et al., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 81.

⁸⁵ Ostatně i první piaristický kostel, sv. Pantaleona v Římě, pocházel ze 12. století. Piaristy barokně přestavěn v r. 1621.

⁸⁶ Viz Neumann (pozn. 6), s. 109-114.

Často se přistupovalo ke klasickému řešení čtvercového dvora, obklopeného čtyřkřídly schématem, ale ne vždy byla dostavěna všechna čtyři křídla. Nejstarší koleje vevnitř často dělí zdi do trojtraktů, později se uplatňují hlavně dvojtrakty.⁸⁷

Autorství většiny piaristických kolejí i kostelů musíme obvykle připisovat kvalitním architektům, protože roku 1723 bylo kurií nařízeno svěřovat stavby pouze zkušeným projektantům a stavebníkům. Výjimečně, například v Mikulově nebo Litomyšli, se setkáváme i s projekty řádových architektů, kteří museli být, podle druhého usnesení generální kurie, důkladně vzdělaní, aby se předešlo nedostatkům na budoucích stavbách. S rozvojem dynamického baroka u nás se mezi jmény autorů pověřených úpravami piaristických areálů objevuje i Giovanni Battista Alliprandi, František Maxmilián Kaňka, a v neposlední řadě Jan Blažej Santini-Aichel. V pramenech se často setkáváme s nejasnými informacemi ohledně funkcí jednotlivých osob doložených na stavbě. Tato skutečnost vede v mnoha případech k obtížnému určení autora návrhu.

Nové stavby mívaly spíše skromnější charakter. Konstitucemi byly vyžadovány menší rozměry kostelů, zato se kladl důraz na jejich výstavnost. Piaristé bez výhrad pracovali se starými stavbami, užívali starší kostely, jako například v Moravském Krumlově nebo Moravské Třebové. Nemůžeme však říci, že by se moderním tendencím vyhýbali, což dokládá vzhled kostela sv. Jana Křtitele v Kroměříži.⁸⁸ Častý přístup kombinoval starší základy s barokními přestavbami, takže vznikaly kostely dispozicí závislé na předchozích stavbách, ale čerpající z moderního tvarosloví. Takové kostely vytvořili piaristé například v Rychnově nad Kněžnou⁸⁹ nebo v Lipníku nad Bečvou.⁹⁰

Vzhledem k angažovanosti řádu v oblasti hudby je překvapivé, že při velkých stavebních úpravách využil typ emporového kostela jen v několika případech (Litomyšl, Ostrov nad Ohří), nicméně důraz na prvek empory s varhanami můžeme pozorovat u většiny piaristických chrámů.

⁸⁷ Viz Vlček (pozn. 84), s. 82.

⁸⁸ Vybudován mezi lety 1737 a 1768 podle projektu Ignáce Josefa Cyraního z Bolleshausu.

⁸⁹ Kostel Nejsvětější Trojice vybudován 1592-1604, fasádu navrhl Jan Blažej Santini-Aichel v roce 1713, v 19. století byla loď po požáru přestavěna.

⁹⁰ V letech 1676-77 upraven původní bratrský sbor ze 16. stol. na kostel sv. Františka Serafinského, 1782-1789 k němu přistavěl ochozy Giovanni Pietro Tencalla. Interiér upravován až do 60. let 18. stol., dnes má v průčelí volutový štít.

Prioritou bylo vždy zřízení koleje a školy, takže nezřídka se přistupovalo k řešení chrámu až hluboko v průběhu 18. století. Toto období se krylo s rozmachem hal se vtaženými pilíři, kterým se věnuji výše v textu. Z tohoto důvodu není překvapivé, že hned první dvě u nás založené piaristické komunity využily při pozdější výstavbě tohoto stavebního typu. Tendence můžeme vidět už v roce 1674 v klášterní kapli ve Slaném. Plně rozvinutá barokní hala se pak z dochovaných moravských staveb objevuje v Mikulově, Strážnici, Bílé Vodě a Příboře.

VII. II. I. Mikulov

Na příchodu piaristů do střední Evropy se nejvíce podepsal jejich největší záalpský propagátor, kardinál a vídeňský biskup Melichar Klesl. U nás měli piaristé své příznivce například v osobách Albrechta z Valdštejna, Michala Adolfa Althana nebo Františka z Ditrichštejna. Poslední jmenovaný se během svých studií v Římě spřátelil samotným Josefem Kalasanským. Podle všeho si byli myšlenkově blízcí, kardinál si jeho řád oblíbil a rozhodl se jej přivést i za Alpy.

Ditrichštejn se snažil posílit pozici Mikulova jako hospodářského a kulturního centra jižní Moravy. Jeho ambice odpovídaly jeho vysokému postavení v církevní hierarchii. Mezi lety 1625-1630 dojednal příjezd prvních piaristů do Mikulova. Gymnázium se otevřelo při kostele sv. Jana Křtitele už v roce 1629, ale první piaristé dorazili až v červnu 1631.⁹¹

Mikulovští piaristé, sídlící ve špitále a přilehlých budovách při kostele sv. Jana Křtitele, brzy zjistili, že prostory zdaleka nedostačují velkému zájmu o vzdělání, jaký projevila moravská mládež záhy po jejich příchodu. Začala proto jednání, která sice částečně zpomalila krize řádu v Římě, ale která nakonec vyústila ve stržení stávajících budov a výstavbu nových. V pozdější fázi stavebních úprav areálu se přestavby dočkal i jednolodní kostel s čtyřbokou hranolovou věží (1655-1712). Za architekta badatelé považují Andrea Ernu, stavitele vranovské haly, s hypotézou, že realizace proběhla podle jeho staršího návrhu. Úpravy v letech 1757 až 1760 podobu kostela změnilly hlavně v oblasti presbytáře, který se

⁹¹ Viz Bombera – Filip – Zemek (pozn. 7), s. 31-35.

dočkal zvýšení na úroveň nově zaklenuté lodi.⁹² Takto vznikl podélný halový kostel s mohutnými vtaženými přízedními pilíři a mírně ustupujícím, rovně zakončeným presbytářem. Střídmé fasády exteriéru nezdobí žádné prvky, pouze v hlavním průčelí, doplněném sochami, se uplatňují jednoduché pilastry a barokní štít. Bohatý interiér evokuje vybavením a výzdobou tematiku spojenou se svatým Janem Křtitelem, podobně jako v Kroměříži. Kromě mohutné římsy a kompozitních hlavic pilastrů se zde uplatňuje hlavně malířská výzdoba, na které se mimo jiné podílel i prameny doložený absolvent příborského gymnázia Felix Ivo Leicher [31].

Jako spoluautora komplexu, sestávajícího z kostela, koleje, školních budov, hospodářského dvora, zahrad s divadelním sálem a dalších objektů, máme v Mikulově a později i v dalších městech doloženého Giovanniho Pietra Tencallu, ten se ale na kostele zřejmě nijak nepodílel.

Komunita prosperovala mimo jiné i díky Ditrichštejnově finanční podpoře. Jako rozrůstající se sídlo piaristické komunity byl Mikulov ustaven správním sídlem provincie Germanie.⁹³

VII. II. II. Strážnice a další piaristické koleje

Po úspěšném uvedení řádu do Mikulova začali páni z okolí zvažovat založení podobné instituce i na svém území. Prvním z nich se stal hrabě František Magnis, který ve spolupráci s Ditrichštejnem a mikulovskými piaristy brzy podal žádost k Josefu Kalasanskému do Říma o zavedení piaristů do Strážnice. V roce 1633 pak první řeholníci dostali k dispozici upravené budovy bývalého bratrského sboru včetně kostela. Přestavbu podle představ řádu zpomalily závažné finanční problémy. Situace okolo stavby nového chrámu se ustálila až kolem roku 1733, po roce 1745 začínají výzdobné práce v interiéru.⁹⁴ Nový kostel Nanebevzetí Panny Marie, oproti staré protestantské stavbě orientovaný oltářem k západu, jednolodní, s mírně ustupujícím a rovně zakončeným kněžištěm, také využívá

⁹² Václav Bartůšek – Petr Czajkowski, heslo Mikulov (Břeclav), Bývalá kolej piaristů s kostelem sv. Jana Křtitele a s gymnasiem, in: Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn et al., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 430-434.

⁹³ Později českomoravskoslezská provincie.

⁹⁴ Bohumil Samek, heslo Lipník nad Bečvou, Piaristická kolej a kostel sv. Františka Serafinského, in: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II. J/N*, Praha 1999, s. 356-361.

vtažených pilířů a plackových kleneb. Exteriéru dominuje zdobené dvouvěžové průčelí s cibulovými báněmi, fasády člení pilastry a okna obepínají šambrány. Prostor interiéru klenou plackové klenby. Řešení pilastrů a římsy se podobá příborské stavbě, i zde se setkáváme s motivem mušle ve volutových hlavicích.

Postupně vznikly koleje v Lipníku nad Bečvou, Moravském Krumlově, Litomyšli, Slaném, Ostrově nad Ohří, Kroměříži, Kosmonosech, Příboře, Staré Vodě, Benešově, Rychnově nad Kněžnou, Bílé Vodě, Bruntále, Praze a dalších městech.

Většina piaristických staveb stylově kopírovala dobový vývoj. Postupem času začaly být preferovány centrální dispozice, jak můžeme vidět v Benešově, Kroměříži, Staré Vodě nebo českém Novém Boru. Vzrostla i popularita dvouvěžových průčelí, podle Vlčka „*po jezuitském vzoru*“.⁹⁵ Nelze ale definovat žádný pro jezuity specifický styl staveb a totéž zřejmě platí o piaristech. Některé piaristické kostely sice využily stejných dispozic nebo podobných prvků, nicméně tyto podobnosti musíme připisovat spíše jejich všeobecnému rozšíření, než cílené snaze objednavatelů. Jednotlivé stavby čerpaly z lokálních inspirací a jejich podobu také samozřejmě ovlivnily invence konkrétního architekta.

Při hledání společných znaků piaristických staveb je nutno připomenout řádovou oblibu hudební produkce při mši. Vzhledem k této angažovanosti piaristů v oblasti hudby, se často v chrámech kladl důraz na provedení hudebních krucht a kůrů.⁹⁶

VII. II. III. Příbor

Ve snaze zařadit příborský kostel mezi ostatní piaristické stavby se nabízí srovnat jej s nejbližše položeným piaristickým kostelem, chrámem sv. Františka Serafinského v Lipníku nad Bečvou. Původní stavbu bratrského sboru z konce 16. století přestavěli v letech 1682-1687 piaristé tak, že podle projektu Giovanniho Pietra Tencally zachovali původní jednodlnou dispozici a naopak upravili okna, klenby a vložili empory [32]. Kdybychom chtěli najít společné znaky se

⁹⁵ Viz Vlček (pozn. 84), s. 82.

⁹⁶ Stejně tak nebývaly opomíjeny knihovny, vybavené obvykle hudebními spisy.

svatovalentinským kostelem, nenašli bychom téměř žádné, snad pouze klasicizující pojetí, typické pro moravskou architekturu.

Pokud srovnáme příborskou svatyni s ostatními piaristickými halami se vtaženými přízdnými pilíři, zjistíme, že se i přes relativně velkou vzdálenost obou staveb nejvíce podobá strážnickému kostelu. Zjevně odlišujícím prvkem je dvouvěžové průčelí, avšak stavby se velice podobají rozvržením interiéru a použitím stejného motivu mušle na pilastrech.

Ve stejné době jako v Příboře vznikl ve sto padesát kilometrů vzdálené Bílé Vodě rozměrově větší chrám s podobnou dispozicí. Kostel Navštívení Panny Marie vyrostl na základech starší stavby.⁹⁷ Jeho architekt, Felix Antonín Hammerschmidt z Nisy, znal dobře vratislavskou a dolnoslezskou architekturu. Na první pohled patrným rozdílem je umístění věže uprostřed hlavního průčelí. Průčelí se, kromě naznačení motivu voluty a použití vysokého pilastrového řádu, příborskému téměř nepodobá. Vnější fasády člení jednoduché pilastry, někdy sdružené po dvou. Do takto vytvořených polí jsou vloženy lisénové rámy, prvek použitý i na hlavním průčelí kostela sv. Valentina. Interiér se potom odlišuje hlavně použitím půlkruhového vítězného oblouku místo stlačeného, který se objevuje v Příboře i Strážnici.

Co se týče věže a průčelí, z piaristických hal příborskou příliš nepřipomíná žádná. Zprohýbané bělovodské průčelí a věž se nepodobají geometrickému pojetí sv. Valentina ani v nejmenším. Volutové štíty kostelů v Mikulově a Ostrově nad Ohří nevyužívají žádné podobné prvky. Pojetím se mu tedy nejvíce blíží chrám ve Strážnici, ani jej ale nelze dát do přímé souvislosti.

⁹⁷ Výstavba 1755-1777. – Viz Bombera – Filip – Zemek (pozn. 7), s. 127-134.

VIII. Závěr

Kostel svatého Valentina v Příboře zajímavým způsobem dokládá vývoj pozdně barokní architektury na Moravě směrem ke klasicismu přelomu 18. a 19. století. Slouží jako příklad mísení moravské klasicizující architektury s prvky pocházejícími z oblasti Slezska, ovlivněného stavbami české radikálně barokní skupiny. Neznámý architekt, zřejmě seznámený s architektonickou produkcí Moravy a Slezska v 18. století, aplikuje syntézu obou inspiračních zdrojů na typ haly se vtaženými pilíři, který se v moravské architektuře objevuje ještě v předbělohorském období, a v průběhu baroka zažívá nebývalý rozmach. Problematika šíření tohoto stavebního typu je stále otevřeným tématem, které poskytuje prostor pro další bádání.

Sledujeme-li stavební činnost piaristického řádu na Moravě, jen těžko můžeme definovat nějaký jednotný styl, jakému by se řádová architektura podřizovala. Generální kurií stanovené požadavky na skromnější sakrální stavby a bohatý interiér nepředepisovaly žádnou specifickou formu. Piaristé proto nekladli větší nároky na typ ani tvarosloví svých kostelů. Bez problémů pracovali i se staršími stavbami. Mezi jejich chrámy se vyskytují jak longitudinální dispozice, tak centrály. Některé čerpají z moravské klasicizující tradice, jiné navazují na radikální český proud. Za jednotící prvek lze označit svěření projektu obvykle velmi kvalitnímu architektovi.

Ze srovnání příborského chrámu s ostatními piaristickými kostely nevyplývá žádná zjevná analogie. Nejbližše položený piaristický kostel v Lipníku (barokní přestavba 1682-1687) nevykazuje podobnosti. Se vzdálenějšími piaristickými halovými kostely jej spojuje alespoň typ, ostatních shodných prvků ale není dostatek, abychom mohli stavby uvést do přímé souvislosti. Podobnosti v členění fasád nebo dekoraci architektonických článků, jakým je například motiv mušle v mikulovském chrámu, nevypovídají jednoznačně o inklinaci ke stejné estetice, protože se ve stejné době objevují i na mnoha kostelech, které s piaristy nesouvisejí.

Obecně lze říci, že piaristická architektura jako samostatný fenomén nevznikla. Kostely kopírují dobový vývoj architektury a zohledňují lokální inspirační zdroje.

IX. Seznam literatury

Erich Bachmann, Architektur, in: Karl Maria Swoboda (ed.), *Barock in Böhmen*, München 1964, s. 9-60.

Jan Bombera – Aleš Filip – Metoděj Zemek, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*, Prievidza 1992.

Martin Čihalík, *Stavebněhistorický průzkum, Kostel Narození Panny Marie s paulánským klášterem na Vranově u Brna*, Vranov 2013.

Libuše Dědková – Antonín Grůza, Kostel sv. Valentina v Příboře (1994), in: Karel Chobot (ed.), *Piaristé v Příboře, Sborník příspěvků z odborného symposia 300 let piaristického gymnázia v Příboře*, Nový Jičín 1995, s. 137-149.

Jan O. Eliáš, Stavebně historický a architektonický vývoj Příbora (1994), in: Karel Chobot (ed.), *Piaristé v Příboře, Sborník příspěvků z odborného symposia 300 let piaristického gymnázia v Příboře*, Nový Jičín 1995, s. 125-136.

Dušan Foltýn (ed.), *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

Dušan Foltýn – Petr Sommer - Pavel Vlček et al., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

Heinrich Gerhard Franz, *Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen: Entstehung und Ausstrahlungen der böhmischen Barockbaukunst*, Leipzig 1962.

Zdeněk Gradavský – Slavomíra Kašpárková, *Příbor. Urbanisticko památkový průzkum – SÚRPMO*, Olomouc 1972 (nepublikovaný strojopis uložen v Archivu Národního památkového ústavu, ÚOP v Ostravě).

Ivo Hlobil – Pavel Michna – Milan Togner, *Olomouc*, Praha 1984

Mojmír Horyna, Dientzenhoferovská architektura jako osobní styl a obecný slohový fenomén, in: Mateusz Kapustka – Jan Klípa – Andrzej Kozieł – Piotr Oszczanowski, Vít Vlnas (eds.), *Slezsko – perla v České koruně. Historie – Kultura – Umění*, Praha 2007, s. 255 – 287.

Bohumír Indra, Stavba barokního poutního kostela P. Marie ve Frýdku a jeho architekt, příspěvek k dílu Umělecké památky Moravy a Slezska, in: *Časopis Slezského zemského muzea* B-42, 1993, č. 1, s. 44 – 58.

Antonín Jirka, Piaristický kostel sv. Valentina v Příboře, in: *Sborník uměleckohistorického muzea v Kroměříži*, Kroměříž 1969, s. 121-129.

Bohuslav Juroška, Letopisy kostela sv. Valentina, Příbor 1903 (nepublikovaný rukopis v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Juroška Bohuslav, P., 640, inv. č. 97, 1903, Příbor).

Bohuslav Juroška, Z dějin kostela sv. Valentina v Příboře, Příbor 1903 (nepublikovaný rukopis v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Juroška Bohuslav, P., 640, inv. č. 96, 1903, Příbor).

Konstanty Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie 17. wieku*, Wrocław 1974.

Jiří Kroupa, Klášter klarisek a olomoucká architektura druhé poloviny 18. století, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (ed.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620-1780*, Olomouc 2010, s. 330-338.

Jiří Kroupa, Pozdní barok a osvětenství, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů: Morava v době baroka 1670-1790*, Brno 2002, s. 337-347.

Ivo Krsek - Zdeněk Kudělka - Miloš Stehlík - Josef Válka, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996.

Pavel Kufa, *Kostel Navštívení Panny Marie ve Frýdku* (diplomní práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2008.

Michal Mocek, Příbor 1251-1650, in: Karel Chobot (ed.), *Příbor 1251-1650, Zprávy, studie, informace*, Nový Jičín 1992.

Hana Myslivečková, *Moravská sakrální architektura 1590-1650 Příspěvek ke stylovým otázkám longitudinální architektury* (diplomní práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2011.

Věra Naňková, K typologii české sakrální architektury 17. století, *Umění XXXIV*, 1986, s. 138-143.

Augustin Alois Neumann, *Piaristé a český barok*, Přerov 1933.

Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620-1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (diplomní práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003.

David Pindur, *Bazilika Navštívení Panny Marie ve Frýdku*, Český Těšín 1981.

Ferdinand Pokorný, Vlastivěda moravská, Příborský okres, in: František Dvorský (ed.), *Vlastivěda moravská č. 43, II. Místopis, IV. Jičínský kraj, Příborský okres*, Brno 19174.

Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska I. A/I*, Praha 2003.

Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II. J/N*, Praha 1999.

Adam Sekanina, *Kostel svatého Matouše v Dolanech u Olomouce* (diplomní práce), Olomouc 2011.

Rostislav Švácha, The Church of St. Michael in Olomouc and Its Type, *Umění LXI*, 2013, s. 398-421.

Jan Wrabec, Český proud ve Slezské barokní architektuře, in: Mateusz Kapustka – Jan Klípa – Andrzej Koziel – Piotr Oszczanowski, Vít Vlnas (eds.), *Slezsko – perla v České koruně. Historie – Kultura – Umění*, Praha 2007, s. 289-311.

Rudolf Žáček, Příborsko a Příbor v 17. a 18. století, in: Karel Chobot (ed.), *Piaristé v Příboře, Sborník příspěvků z odborného symposia 300 let piaristického gymnázia v Příboře*, Nový Jičín 1995, s. 13-29.

X. Seznam pramenů

Zemský archiv v Opavě, fond Piaristé Příbor, 846, i.č. 79, sign. Scr.19 Nro 2, 10.12. 1693, Opis smlouvy primátora, purkmistra a rady města Příbora s provinciálem piaristického řádu z 30. 11. 1693 o místo pro stavbu piaristické koleje, předání kostelíka sv. Valentina piaristické koleji.

Muzeum Novojičínska – Piaristická knihovna Příbor, bez sign. Historia Domus 1716-1803, Příbor, s. 205, 216-17.

Archiv města Brna, fond Sbíрка Mitrovského, odd. Hoferian, i.č. 25, 1728, Příbor, Prospekt města Příbora.

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, 697, i.č. 2097, sign. Bb155, 1726, Příbor, odpověď biskupství na žádost o povolení stavby z 12. 8. 1726 s přiloženou kolorovanou kresbou, fol. 266-268.

Zemský archiv v Opavě, fond Piaristé Příbor, 846, i. č. 98, sign. Scr.19 Nro 2, 29. 3. 1729, Příbor, Žádost o povolení postavit kostel.

Zemský archiv v Opavě, fond Piaristé Příbor, 846, i.č. 98, sign. Scr.19 Nro 2, 29. 3. 1731, odpověď konzistoře na žádost o povolení stavby.

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, 697, i.č. 2097, sign. Bb155, 1758, Příbor, kolorovaný plán zamýšlené stavby, fol. 334.

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Farní úřad Příbor, 1167, i. č. 225, sign. I b, 1896, Příbor, Plán na vystavení nové věžní střechy na kostele sv. Kříže v Příboře.

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Sbíрка fotografického materiálu a pohlednic, inv. č. N, sign. Štr/27, 1902, Štramberk, fotografie: Štramberk, pohled na střed města.

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Farní úřad Příbor, 1167, i. č. 226, sign. I b, 6. 2. 1903, Příbor, Náčrt nové věže při kostele sv. Valentina v Příboře [4].

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Juroška Bohuslav, P., 640, inv. č. 96, 1903, Příbor.

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Juroška Bohuslav, P., 640, inv. č. 97, 1903, Příbor.

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, 892, i.č. 4584, sign. 461.4, 1949-1950, Olomouc, půdorys přízemí kostela sv. Kláry, fol. III/5.

Archiv městského stavebního úřadu v Příboře, fond N, Dokumentace ověřená ve stavebním řízení, podklad pro provedení stavby podle stavebního povolení č. 162/pro/95/5 ze dne 15. 5. 1995.

XI. Seznam vyobrazení

Obrázek 1: Kolorovaná kresba piaristické koleje s kostelem v Příboře, 1726, uloženo v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc*, fond Arcibiskupství Olomouc, 697, i.č. 2097, sign. Bb155, 1726, Příbor, fol. 267. Foto: autor.

Obrázek 2: Karel Ludvík Chrámek, Prospekt města Příbora, 1728, kolorovaná perokresba, výřez s okolím piaristické koleje, uloženo v: *Archiv města Brna*, Sběrka Mitrovského, odd. Hoferian, i.č. 25, 1728, Příbor, Prospekt města Příbora. Foto: autor.

Obrázek 3: Půdorys plánovaného kostela, 1758, kolorovaná kresba, uloženo v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc*, fond Arcibiskupství Olomouc, 697, i.č. 2097, sign. Bb155, 1758, Příbor, fol. 334. Foto: autor.

Obrázek 4: Bedřich Karlseder, Náčrt nové věže při kostele sv. Valentina v Příboře, 1903, uloženo v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Farní úřad Příbor, 1167, i. č. 226, sign. I b, 6. 2. 1903, Příbor. Foto: autor.

Obrázek 5: Fotografie akvarelu spojovacího průchodu mezi kostelem sv. Valentina a bývalou piaristickou kolejí (zbořen 1875), 1950-70. Foto v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Sběrka fotografického materiálu a pohlednic, inv. č. N, sign. Pří/97 1950-1970, Příbor, Barevný akvarel - originál uložen v příborském muzeu.

Obrázek 6: Příbor, kostel sv. Valentina, 1660-1666, půdorys. Foto v: Dokumentace ověřená ve stavebním řízení, podklad pro provedení stavby podle stavebního povolení č. 162/pro/95/5 ze dne 15. 5. 1995, Půdorys 1, č. výk. 1. (nepublikováno, uloženo v *Archivu městského stavebního úřadu v Příboře*, fond N).

Obrázek 7: Fotografie kostela sv. Valentina, 1915-30. Foto v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Sběrka fotografického materiálu a pohlednic, inv. č. N, sign. Pří/99 1915-1930, Příbor.

Obrázek 8: Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, stav v roce 2016. Foto: autor.

Obrázek 9: Příbor, kostel sv. Valentina, 1660-1666, nákres pohledu z východu a ze západu. Foto v: Dokumentace ověřená ve stavebním řízení, podklad pro provedení stavby podle stavebního povolení č. 162/pro/95/5 ze dne 15. 5. 1995, Statické zajištění, barevné řešení, č. výk. 20. (nepublikováno, uloženo v *Archivu městského stavebního úřadu v Příboře*, fond N).

Obrázek 10: Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, pohled od severu. Foto: autor.

Obrázek 11: Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, hudební kruchta. Foto: autor.

Obrázek 12: Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, interiér. Foto: autor.

Obrázek 13: Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, detail vítězného oblouku. Foto: autor.

Obrázek 14: Frýdek, Poutní bazilika Navštívení Panny Marie, 1752-1759. Foto: David Pindur, *Bazilika Navštívení Panny Marie ve Frýdku*, Český Těšín 1981.

Obrázek 15: Frýdek, Poutní bazilika Navštívení Panny Marie, 1752-1759, půdorys. Foto v: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II. J/N*, Praha 1999.

Obrázek 16: Bílá Voda, kostel Zvěstování Panně Marii, 1755-1777, půdorys. Foto v: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II. J/N*, Praha 1999.

Obrázek 17: Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617. Foto: autor.

Obrázek 18: Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617, půdorys. Foto v: Martin Čihalík, *Stavebněhistorický průzkum, Kostel Narození Panny Marie s paulánským klášterem na Vranově u Brna*, Vranov 2013.

Obrázek 19: Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617, klenba. Foto: autor.

Obrázek 20: Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617, průběžná římsa. Foto: autor.

Obrázek 21: Židlochovice, kostel Povýšení sv. Kříže, 1724-1726, půdorys. Foto v: Ivo Krsek - Zdeněk Kudělka - Miloš Stehlík - Josef Válka, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996.

Obrázek 22: Olomouc, Kostel Panny Marie Sněžné, 1711-1716, půdorys. Foto v: Jiří Dvorský (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění, II/1*, Praha 1989.

Obrázek 23: Vratislav, jezuitský kostel Nejsvětějšího Jména Ježíš, 1689-1698. Foto v: Konstanty Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie 17. wieku*, Wrocław 1974.

Obrázek 24: Olomouc, kostel sv. Kláry, 1772-1774, půdorys. uloženo v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc*, 892, i.č. 4584, sign. 461.4, 1949-1950, Olomouc, fol. III/5. Foto: autor.

Obrázek 25: Olomouc, kostel sv. Kláry, 1772-1774. Foto: autor.

Obrázek 26: Dolany u Olomouce, Kostel sv. Matouše, 1776-1779, půdorys. Foto v: Adam Sekanina, *Kostel svatého Matouše v Dolanech u Olomouce* (diplomní práce), Olomouc 2011.

Obrázek 27: Dolany u Olomouce, Kostel sv. Matouše, 1776-1779. Foto v: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska I. A/I*, Praha 2003.

Obrázek 28: Dolany u Olomouce, Kostel sv. Matouše, 1776-1779, pilíře interiéru. Foto: autor.

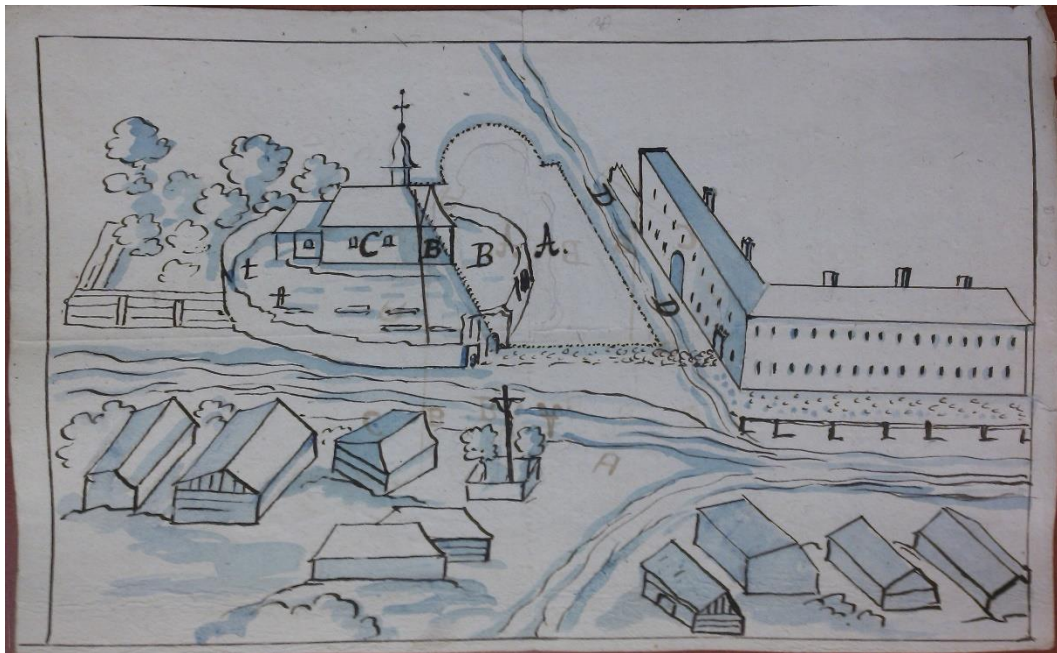
Obrázek 29: Místek, kostel sv. Jana a Pavla, 1763-1769, půdorys. Foto v: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II. J/N*, Praha 1999.

Obrázek 30: Štramberk, pohled na střed města s kostelem sv. Jana Nepomuckého, fotografie, 1902. Foto: Josef Müller v: *Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Nový Jičín*, fond Sběrka fotografického materiálu a pohlednic, inv. č. N, sign. Štr/27, 1902, Štramberk.

Obrázek 31: Mikulov, kostel sv. Jana Křtitele, 1757-1760, interiér. Foto v: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II. J/N*, Praha 1999.

Obrázek 32: Lipník nad Bečvou, kostel sv. Františka Serafinského, 1682-1687. Foto v: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II. J/N*, Praha 1999.

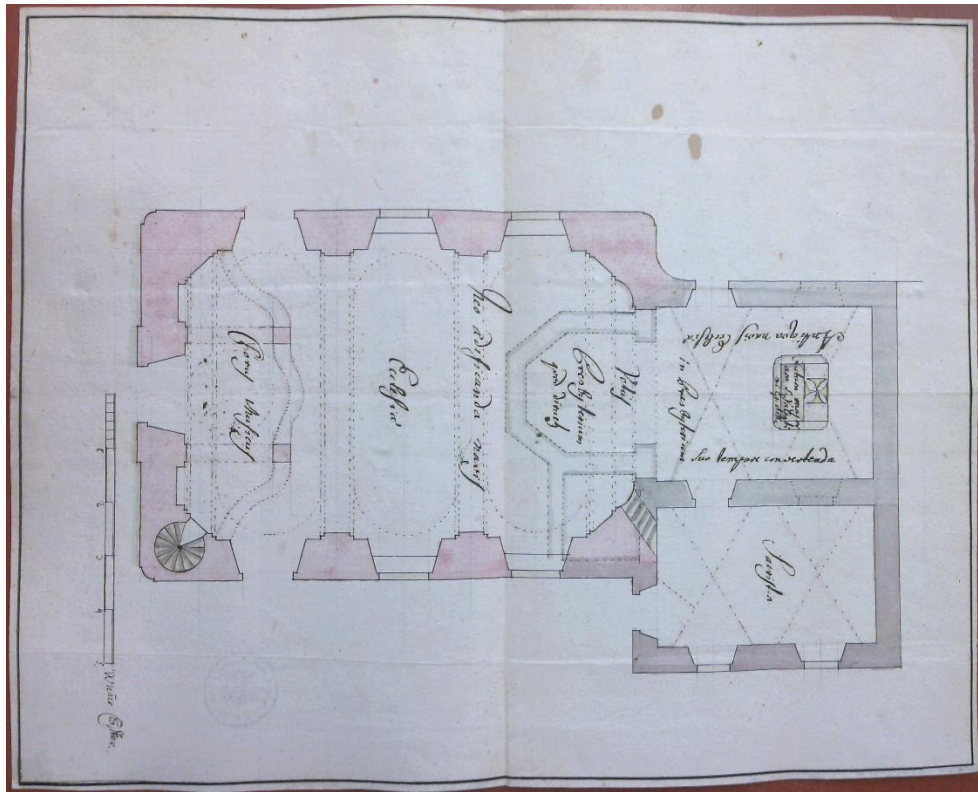
XII. Obrazová příloha

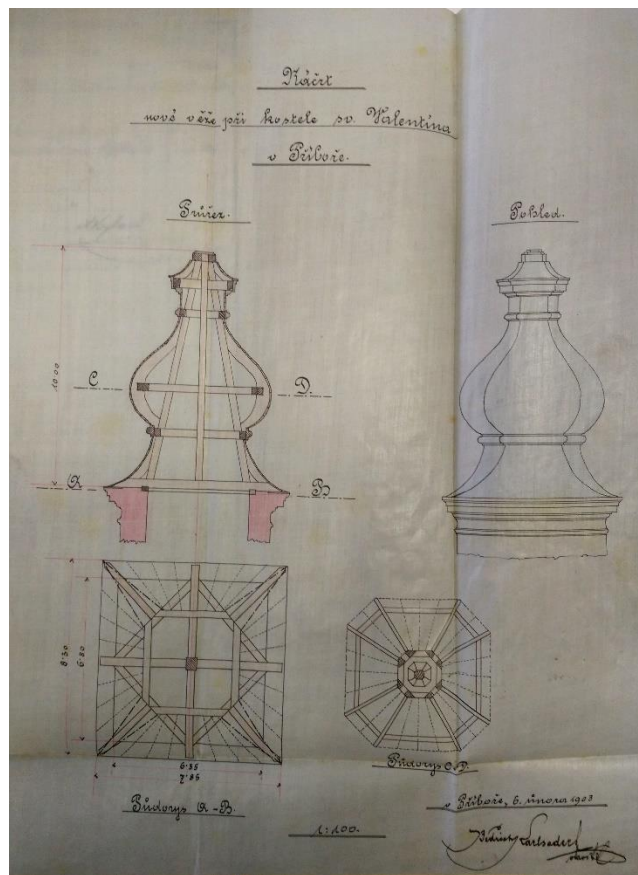
1. Kolorovaná kresba piaristické koleje s kostelem v Příboře, 1726.

2. Karel Ludvík Chrámek, Prospekt města Příbořa, 1728.

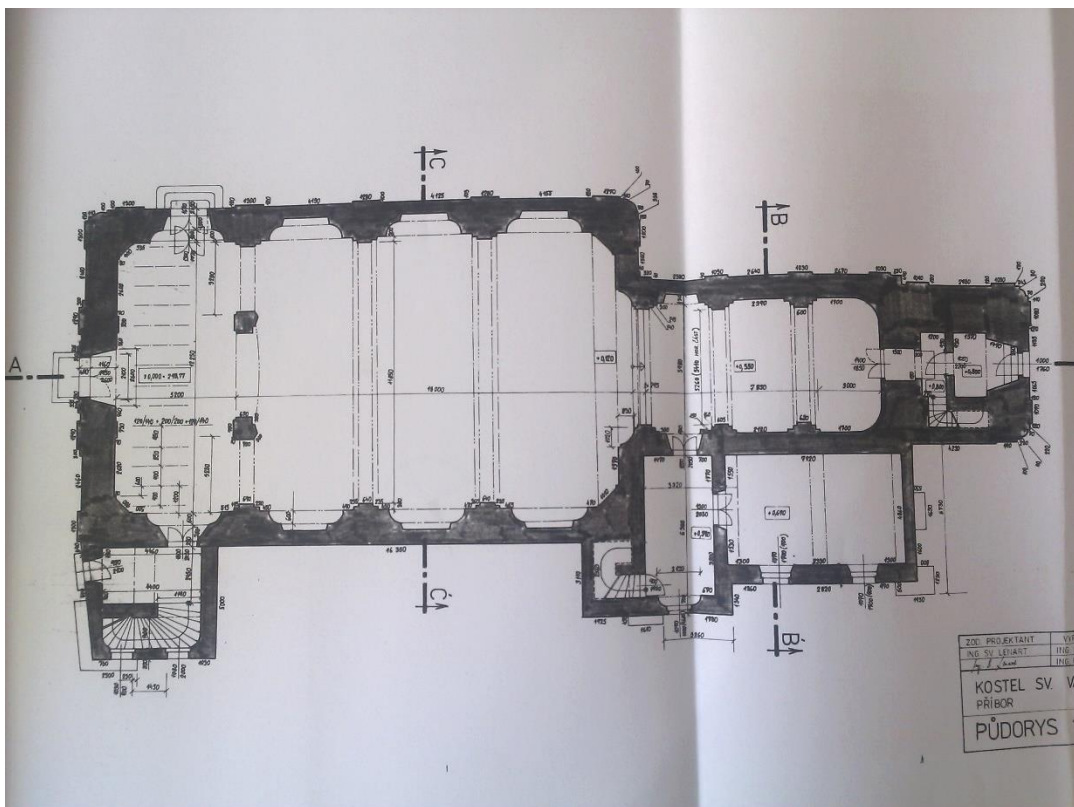
3. Půdorys plánovaného kostela, 1758, kolorovaná kresba.

4. Bedřich Karlseder, Náčrt nové věže při kostele sv. Valentina v Příboře, 1903.

5. Fotografie akvarelu spojovacího průchodu mezi kostelem sv. Valentina a bývalou piaristickou kolejí (zbořen 1875), 1950-70.

6. Příbor, kostel sv. Valentina, 1660-1666, půdorys.

7. Fotografie kostela sv. Valentina, 1915-30.

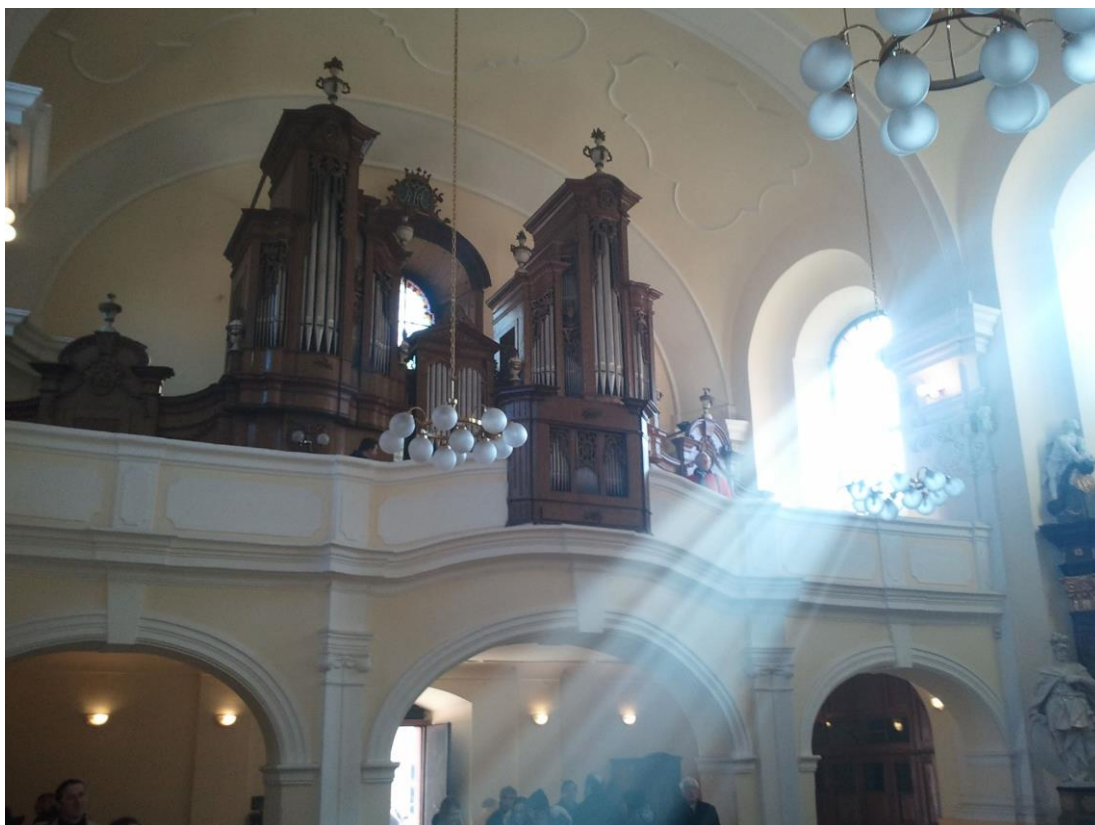
8. Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, stav v roce 2016.

9. Příbor, kostel sv. Valentina, 1660-1666, náčrsek pohledu z východu a ze západu.

10. Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, pohled od severu.

11. Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, hudební kruchta.

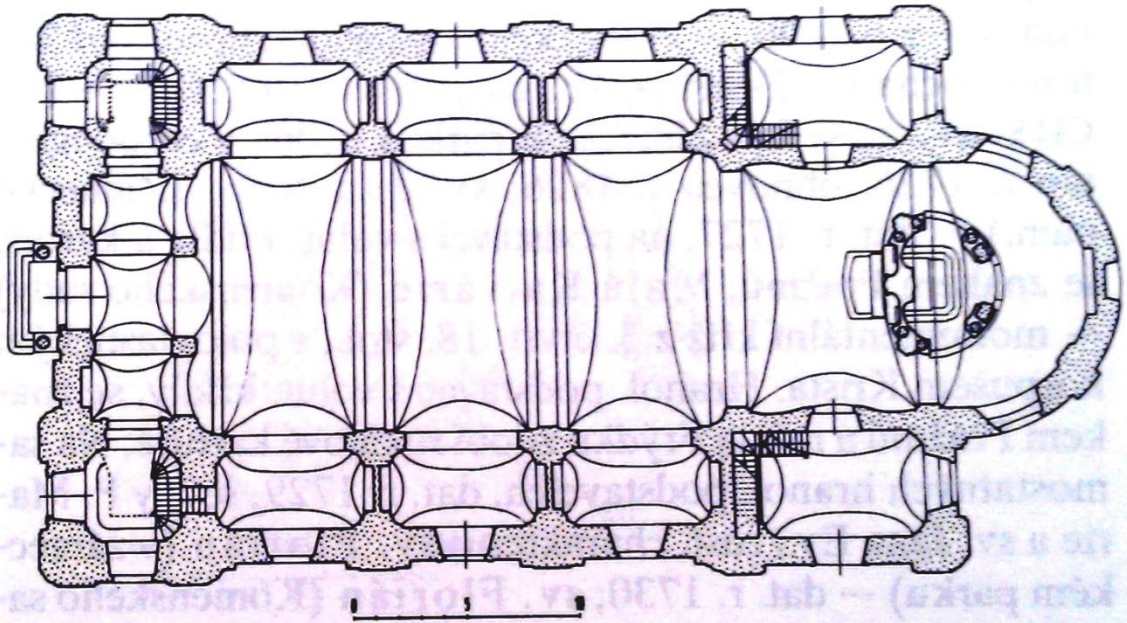
12. Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, interiér.

13. Příbor, kostel sv. Valentina, 1760-1766, detail vítězného oblouku.

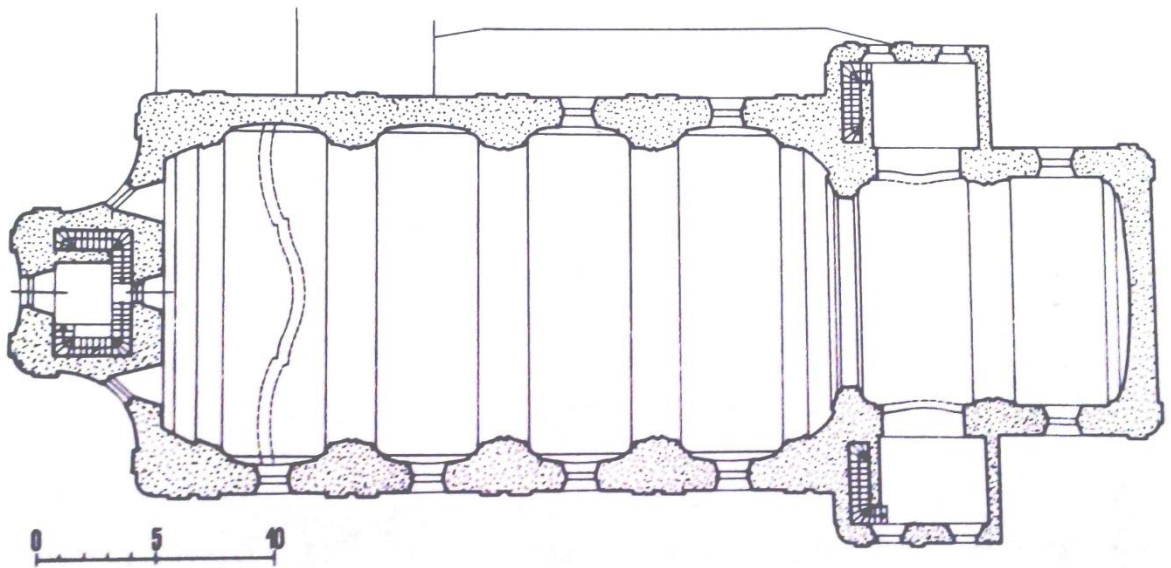

14. Frýdek, Poutní bazilika Navštívení Panny Marie, 1752-1759.

Frýdek, kostel P. Marie

15. Frýdek, Poutní bazilika Navštívení Panny Marie, 1752-1759, půdorys.

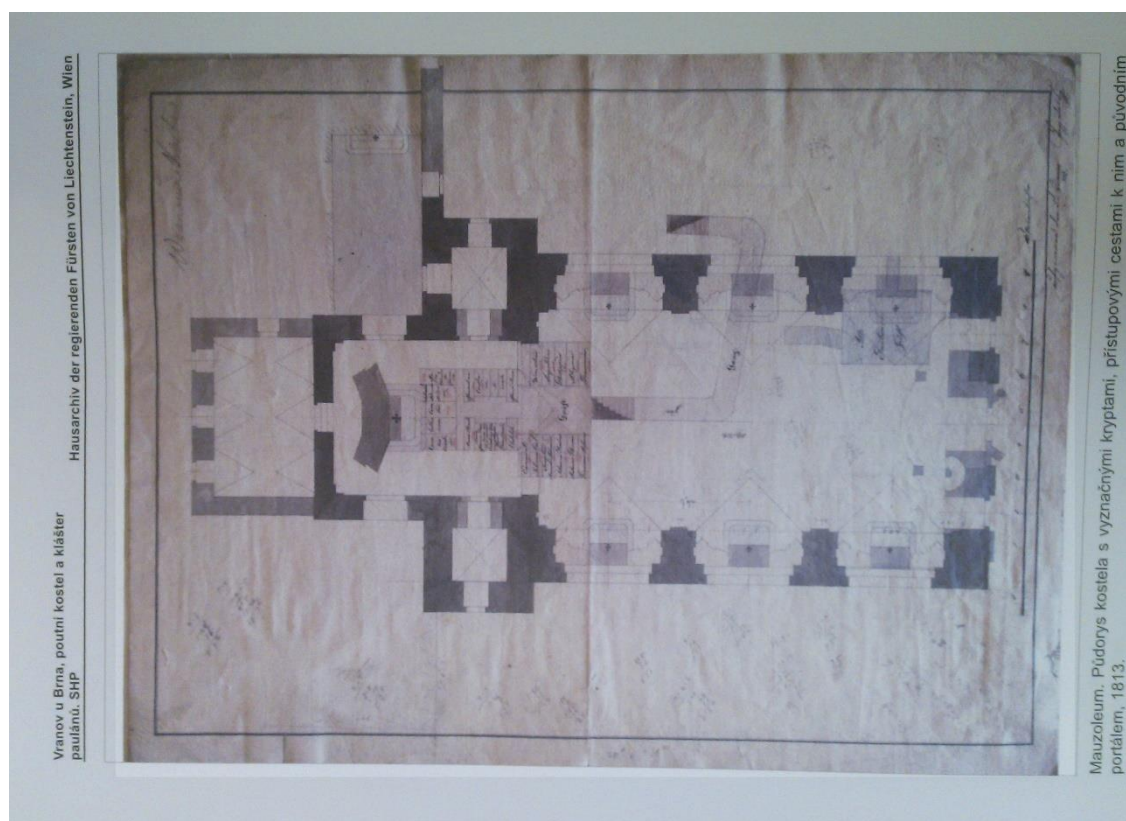

Bílá Voda, kostel Navštívení P. Marie

16. Bílá Voda, kostel Zvěstování Panně Marii, 1755-1777, půdorys.

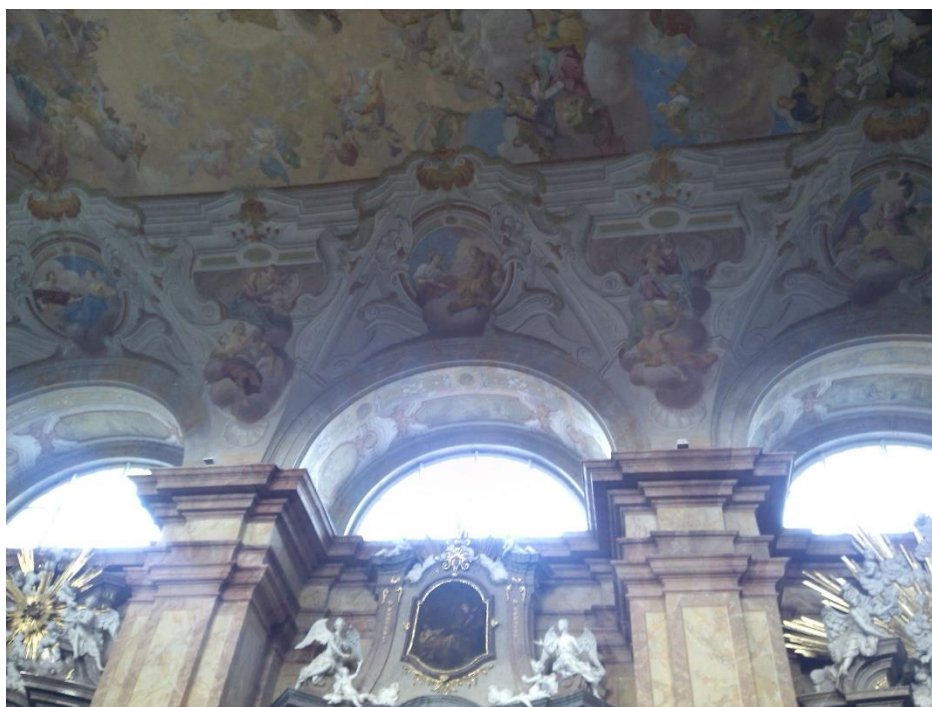
17. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617.

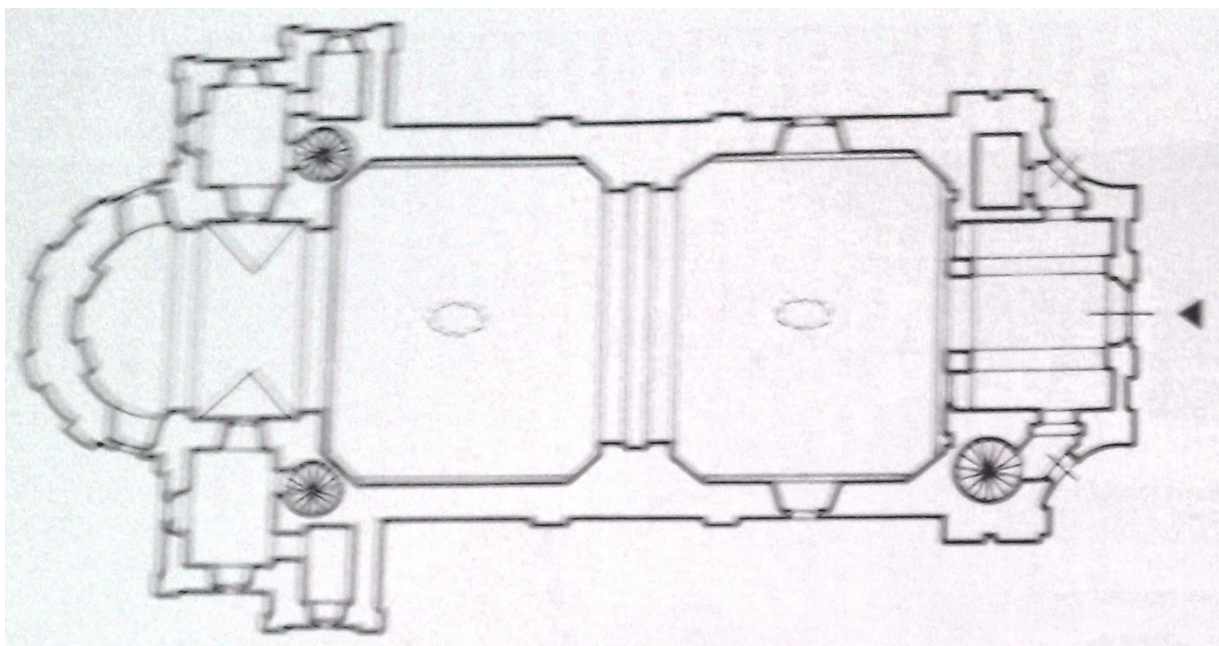
18. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617, půdorys.

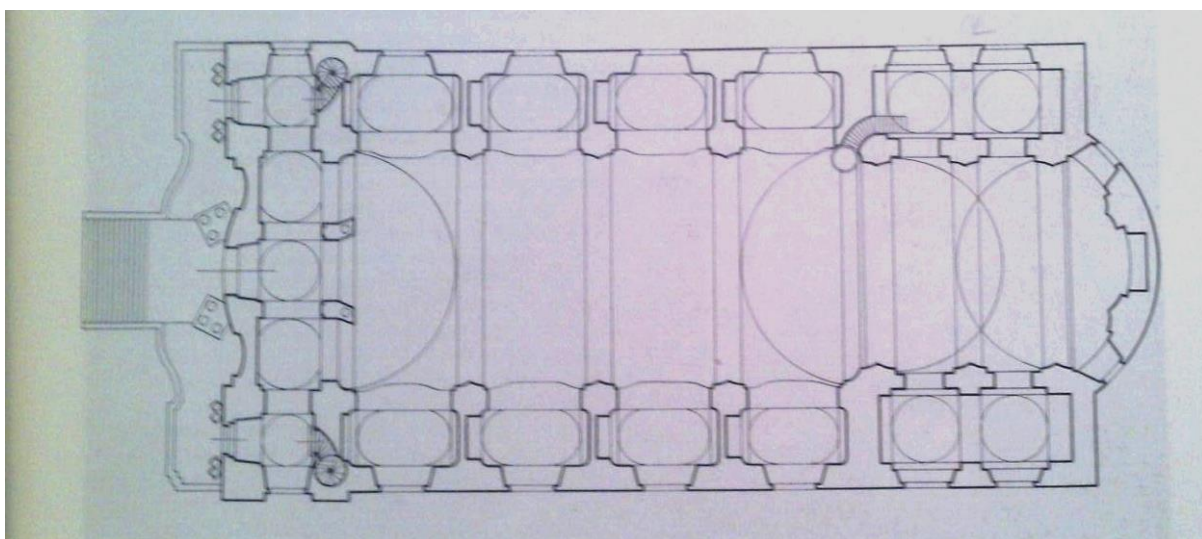
19. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617, klenba.

20. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617, průběžná římsa.

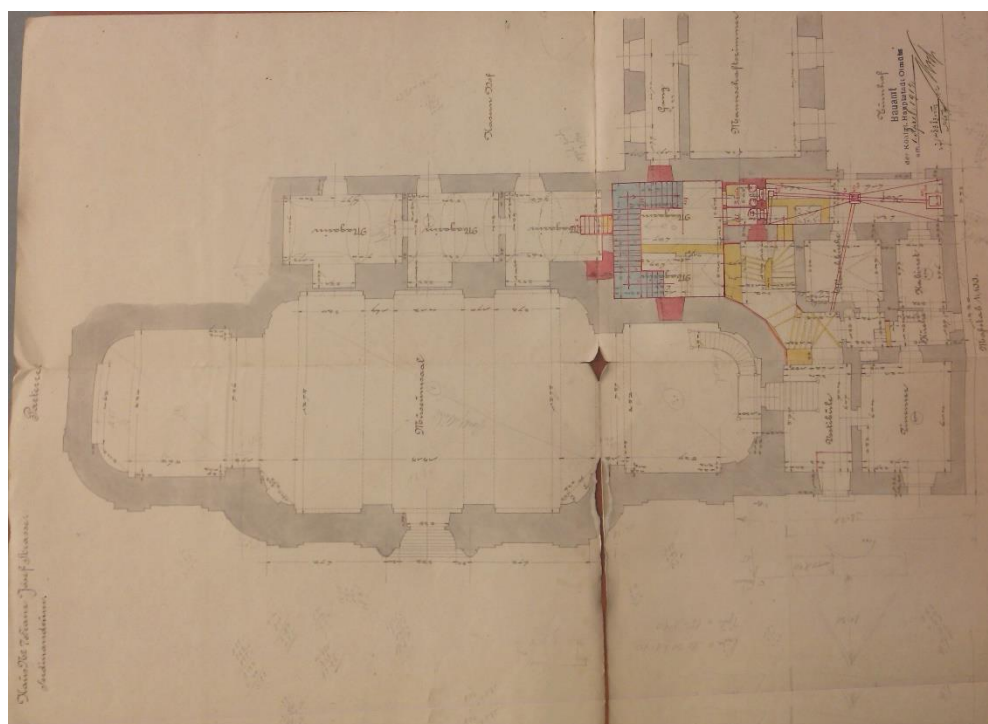
21. Židlochovice, kostel Povýšení sv. Kříže, 1724-1726, půdorys.

22. Olomouc, Kostel Panny Marie Sněžné, 1711-1716, půdorys.

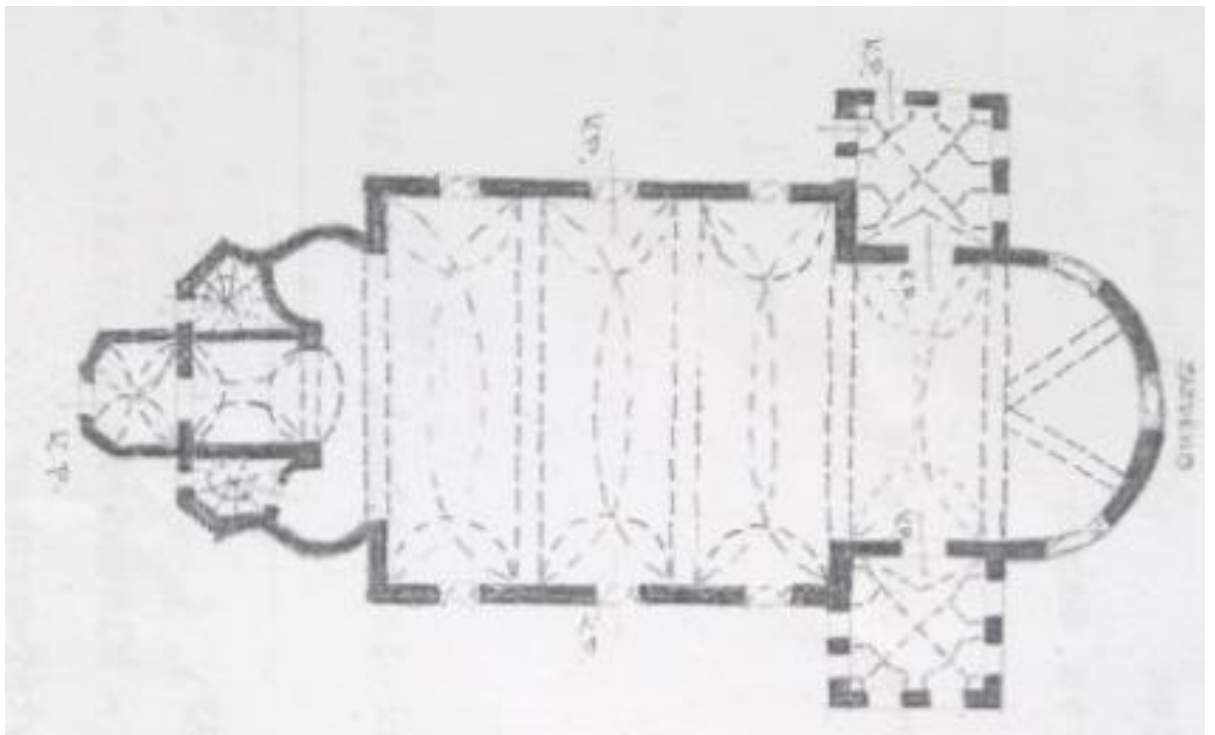
23. Vratislav, jezuitský kostel Nejsvětějšího Jména Ježíš, 1689-1698.

24. Olomouc, kostel sv. Kláry, 1772-1774, půdorys.

25. Olomouc, kostel sv. Kláry, 1772-1774.

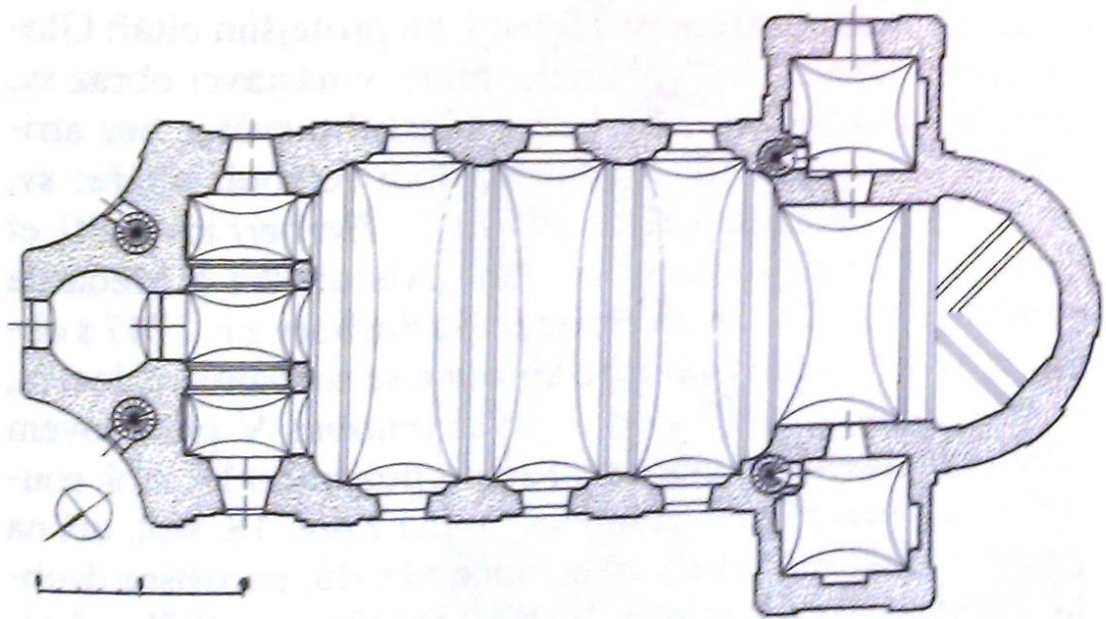
26. Dolany u Olomouce, Kostel sv. Matouše, 1776-1779, půdorys.

27. Dolany u Olomouce, Kostel sv. Matouše, 1776-1779.

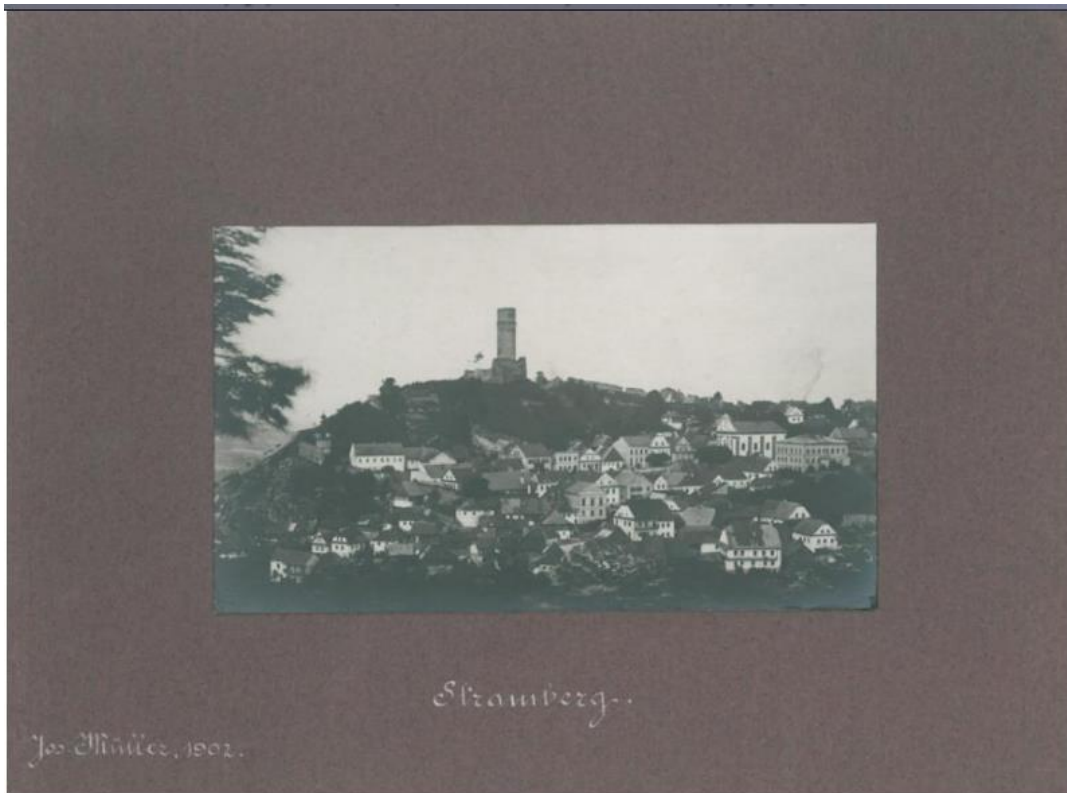

28. Dolany u Olomouce, Kostel sv. Matouše, 1776-1779, pilíře interiéru.

Místek, kostel sv. Jana a Pavla

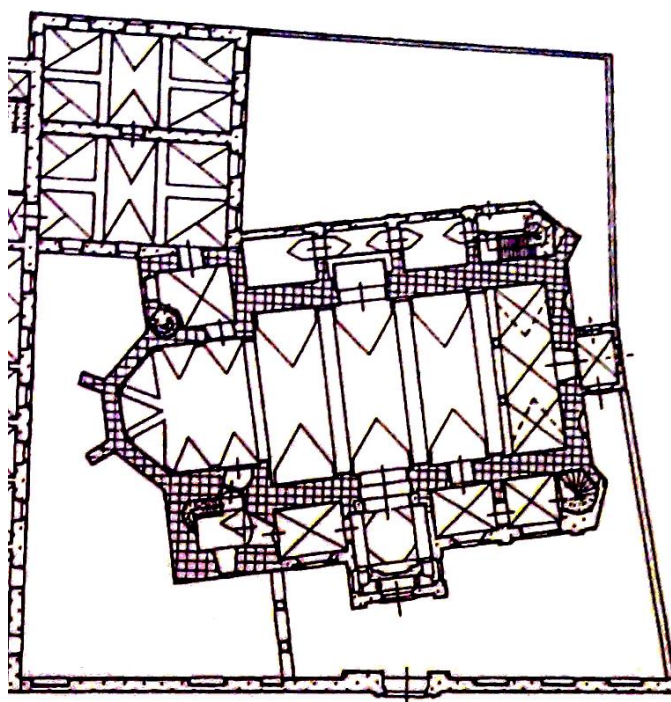
29. Místek, kostel sv. Jana a Pavla, 1763-1769, půdorys.

30. Štramberk, pohled na střed města s kostelem sv. Jana Nepomuckého, fotografie, 1902.

31. Mikulov, kostel sv. Jana Křtitele, 1757-1760, interiér.

32. Lipník nad Bečvou, kostel sv. Františka Serafinského, 1682-1687.

XIII. Anotace

Jméno a příjmení:	Anežka Foltová
Katedra:	Katedra dějin umění
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Rostislav Švácha, CSc.
Rok obhajoby:	2016
Název práce:	Kostel sv. Valentina v Příboře
Název v angličtině:	Church of Saint Valentine in Příbor
Anotace práce:	Práce monograficky zpracovává piaristický kostel sv. Valentina v Příboře. Popisuje stavební historii a pokouší se nalézt autora této stavby. Následně se věnuje typu haly se vtaženými přízedními pilíři a zasazení příborského kostela mezi ostatní moravské piaristické chrámy.
Klíčová slova:	kostel, architektura, sv. Valentin, Příbor, hala, baroko, piaristé
Anotace v angličtině:	This bachelor thesis focuses on St. Valentine's church in Příbor. It describes history of the building and tries to find an author. Theses also compares St. Valentine's church to other hall churches and other piaristic churches in Moravia.
Klíčová slova v angličtině:	church, architecture, St. Valentine, Příbor, hall, baroque, piarists
Přílohy vázané v práci:	obrazová příloha
Rozsah práce:	72 stran
Jazyk práce:	Čeština